

Het effect van ‘Met één stem meer keus’

Simon Otjes & Marijn Nagtzaam

Instituut Politieke Wetenschap

Universiteit Leiden

1 Samenvatting

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft het Instituut Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden onderzoek gedaan naar de steun voor en de te verwachten effecten van het voorgestelde nieuwe kiesstelsel ‘Met één stem meer keus’. We hebben onderzocht wat de steun voor en de te verwachten effecten zijn van het voorgestelde kiesstelsel voor de verkiezingen van de Tweede Kamer, Provinciale Staten, gemeenteraden, algemene besturen van waterschappen en de Nederlandse delegatie naar het Europees Parlement. We hebben gekeken naar zowel het voorstel zoals ingediend bij de Raad van State (oftewel voorstel 1: eerst de toewijzing van lijstzetels, dan de toewijzing van kandidaatszetels) als naar een voorgenomen wijziging van dat voorstel die de minister van BZK in juli 2022 heeft aangekondigd (oftewel voorstel 2: eerst de toewijzing van kandidaatszetels, dan de toewijzing van lijstzetels) en vergelijken deze twee voorgestelde kiesstelsels met het huidige kiesstelsel. De belangrijkste uitkomsten van ons onderzoek:

- **Steun voor hervorming:** 45% van de respondenten is voorstander van het invoeren van een lijststem, zodat kiezers de keuze krijgen om of een lijst- of kandidaatsstem uit te brengen. De steun hiervoor is marginaal groter onder jongeren en respondenten met een HBO- of WO-diploma. Slechts 20% respondenten is tegenstander. 33% van de respondenten geeft aan niet te weten voor of tegen deze verandering te zijn.
- **Gebruik bij Kamerverkiezingen:** Bij de Tweede Kamerverkiezingen is het aandeel kiezers dat verwacht een lijststem uit te brengen indien deze optie er is, gelijk aan het aandeel kiezers dat verwacht een kandidaatsstem uit te brengen.
- **Gebruik bij andere verkiezingen:** Bij andere verkiezingen verwachten meer kiezers een lijststem uit te brengen dan een kandidaatsstem.
- **Verschillen tussen mannen en vrouwen:** Mannen geven vaker dan vrouwen aan gebruik te willen maken van een lijststem. Tussen leeftijdsgroepen of opleidingsniveaus zijn er geen grote verschillen.
- **Overweging gebruik lijststem:** De belangrijkste redenen om een lijststem uit te brengen zijn dat de respondenten geen voorkeur hebben voor een kandidaat op de lijst en dat zij onvoldoende kennis hebben van deze kandidaten om daartussen een keuze te kunnen maken.
- **Overweging gebruik kandidaatsstem:** De belangrijkste reden om een kandidaatsstem uit te brengen is (nog steeds) om steun aan de partij te geven. Overige redenen zijn de kwaliteit van de kandidaat, dat de kandidaat een vrouw is, en op gemeenteraadsniveau, dat de respondent de kandidaat kent.
- **Effect op doorbreken lijstvolgorde bij Kamerverkiezingen:** Er zouden bij de Tweede Kamerverkiezingen meer personen gekozen worden die de lijstvolgorde doorbreken onder zowel voorstel 1 (39 personen) als voorstel 2 (11) dan onder het huidige stelsel (3).

- **Effect op doorbreken lijstvolgorde bij andere verkiezingen:** Bij de vier andere verkiezingen leidt voorstel 1 tot een groter aandeel kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt in vergelijking met het huidige stelsel. Bij voorstel 2 neemt dit aandeel ten opzichte van het huidige kiesstelsel af. Onder het huidige kiesstelsel wordt de lijstvolgorde doorbroken door ongeveer 10% volksvertegenwoordigers. Onder voorstel 1 verdubbelt dit aandeel naar ongeveer 20%. Onder voorstel 2 doorbreekt 2% de lijstvolgorde.
- **Effect op gekozen mannen en vrouwen:** Onder voorstel 1 gaat het aandeel vrouwelijke volksvertegenwoordigers er bij alle verkiezingen substantieel op vooruit. Onder voorstel 2 gaat het aandeel vrouwen er bij vrijwel alle verkiezingen op achteruit ten opzichte van het huidige stelsel. De enige uitzondering hierop is de Tweede Kamerverkiezing (daar er meer lijstdoorbrekingen onder voorstel 2 dan onder het huidige stelsel).
- **Effect op regionale achtergrond van gekozen kandidaten:** Er zijn geen eenduidige effecten op de regionale spreiding van kandidaten voor voorgestelde kiesstelsels 1 en 2 te verwachten. Onder voorstel 1 is de verdeling van Tweede Kamerleden naar provincie iets evenrediger dan onder het huidige kiesstelsel of onder voorstel 2. Binnen de Provinciale Staten en de waterschappen zien we nauwelijks regionale effecten van de verschillende stelsels.

2 Inleiding

Naar aanleiding van het rapport van de Staatscommissie-Remkes heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties al enige tijd het wetsvoorstel ‘Met een stem meer keus’ in voorbereiding. Dit voorstel beoogt om kiezers de optie te geven om of op een kandidaat te stemmen of op een lijst. Op 9 september 2021 heeft de Raad van State een advies over dit wetsvoorstel uitgebracht aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Dit advies was aanleiding voor het ministerie van BZK om aan het Instituut Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden opdracht te geven om onderzoek te doen naar de te verwachten effecten van het voorgenumen nieuwe kiesstelsel op de samenstelling van volksvertegenwoordigende organen. In dit rapport beschrijven wij de uitkomsten van dat onderzoek. We hebben twee aspecten van het nieuwe kiesstelsel onderzocht: 1) de invoering van een lijststem; en 2) het toekennen van meer gewicht aan kandidaatsstemmen.

Het nieuwe kiesstelsel zou gaan gelden voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, Provinciale Staten, gemeenteraden, algemene besturen van waterschappen, de kiescolleges Eerste Kamer, de Nederlandse delegatie naar het Europees Parlement en de Eilandsraden. In dit rapport wordt uitgebreid ingegaan op al deze verkiezingen, behalve die voor de Eilandsraden¹ en de kiescolleges.² In sectie 6.7 gaan we kort en meer speculatief in op mogelijke effecten voor de Eilandsraden.

In het onderzoek staan twee hoofdvragen centraal:

- In hoeverre is er bij kiezers, voor de verschillende vertegenwoordigende organen, behoefte aan de mogelijkheid om een lijst- dan wel kandidaatsstem uit te brengen?
- Wat zijn de te verwachten gevolgen van het nieuwe kiesstelsel voor alle direct gekozen vertegenwoordigende organen, met name wat betreft de gekozen kandidaten?

Voor het beantwoorden van de tweede vraag moeten twee aan elkaar gerelateerde subvragen beantwoord worden:

- Welk deel van de kiezers zal een stem uitbrengen op een kandidaat en welk deel van de kiezers zal een stem uitbrengen op de lijst?
- Hoe zal onder het nieuwe kiesstelsel, gegeven het te verwachten stemgedrag, de personele samenstelling van vertegenwoordigende organen verschillen van de samenstelling onder het huidige kiesstelsel?

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in twee fasen. Allereerst is via het LISS-panel een vragenlijst afgenomen onder een representatieve steekproef van Nederlanders waarin naar hun stemgedrag is gevraagd bij de meest recente verkiezingen voor elk van de te onderzoeken vertegenwoordigde organen. Daarbij is ook gevraagd of ze, indien dat al mogelijk was geweest, in plaats van een kandidaatsstem een lijststem uitgebracht zouden hebben.³ Tevens is aan

¹ De reden hiervoor is dat er geen methodologisch verantwoorde steekproef van de inwoners van Bonaire, St. Eustatius en Saba getrokken kon worden binnen de beschikbare termijn en budget. We hebben daarom geen gegevens over de mate waarin kiezers bij deze verkiezingen gebruik zullen maken van een lijst- of kandidaatsstem.

² Voor het kiescollege niet-ingezetenen geldt dat dat kiescollege voor het verkozen is nadat het onderhavige onderzoek is uitgevoerd.

³ De verwachting is dat onder het nieuwe kiesstelsel kandidaten makkelijker op basis van voorkeurstemmen worden verkozen dan onder het huidige stelsel. Er is voor gekozen om dit gegeven niet bij de vraagstelling te betrekken, omdat het niet haalbaar is om de respondenten in het kader van dit onderzoek gedegen voor te lichten

respondenten gevraagd of ze in algemene zin voorstander zijn van het invoeren van een lijststem. Op basis van dit onderzoek is een antwoord te geven op de eerste hoofdvraag.

In de tweede fase van het onderzoek is op basis van de meest recente verkiezingsuitslag voor elk van de vertegenwoordigende organen doorgerekend welke kandidaten verkozen zouden worden onder twee verschillende kiesstelsels:

- Voorstel 1: het kiesstelsel zoals oorspronkelijk door de minister naar de Raad van State gestuurd, waarbij éérs de lijstzetels en vervolgens de kandidatenzetels worden verdeeld.
- Voorstel 2: het kiesstelsel zoals dit er na de voorgestelde wijziging door de minister uit zal komen te zien, zoals aangekondigd in de brief van 15 juli 2022, waarbij éérs de kandidatenzetels en vervolgens de lijstzetels worden verdeeld.⁴

De doorrekeningen zijn vergeleken met de daadwerkelijk gekozen kandidaten bij deze verkiezingen om te zien welk effect beide stelsels hebben op het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt, de verhouding tussen gekozen mannelijke en vrouwelijke kandidaten en de regionale afkomst van de kandidaten.

In de volgende hoofdstukken schetsen wij de wetenschappelijke context van dit onderzoek, bespreken wij onze onderzoeksbenadering en rapporten we de uitkomsten van de voorkeur van kiezers voor de lijststem en het gebruik ervan en het effect op de samenstelling van vertegenwoordigende organen. We sluiten af met een conclusie waarin we de belangrijkste resultaten nogmaals kort samenvatten.

over de mogelijke gevolgen voor het gewicht wat aan een stem toekomt als gevolg van de keuze voor een lijst-
dan wel kandidaatsstem.

⁴ *Kamerstukken II* 2021/22, 35 925-VII, nr. 172.

3 Lijststem en kandidaatsstem in Nederland

In het huidige Nederlandse kiesstelsel stemmen kiezers altijd op een kandidaat. Formeel zijn alle stemmen dus voorkeurstemmen, maar een veel gemaakte aanname is dat de stem op een lijsttrekker uiting geeft aan een voorkeur voor de partij en niet voor een specifieke kandidaat op de lijst. De stemmen op de andere kandidaten op de lijst worden in dit perspectief gezien als voorkeurstemmen (Andeweg, 2005, p. 494). Onderzoek heeft aangetoond dat voor het grootste deel van de kiezers een stem op een persoon allereerst een stem op een partij is. Voor ongeveer de helft van de kiezers draait het alleen om de partij, maar 40% van de kiezers heeft binnen die partij wel een specifieke voorkeur voor een kandidaat (Van Holsteyn & Andeweg, 2010, p. 633).⁵

Onderzoek naar de redenen om bij Tweede Kamerverkiezingen een voorkeurstem uit te brengen toont aan dat het belangrijkste argument dat Nederlandse kiezers hebben voor het uitbrengen van zo'n stem het geslacht⁶ van de kandidaat is, en dan met name voor kiezers (zowel vrouwen als mannen) die op vrouwelijke kandidaten stemmen (Nagtzaam, 2019; Van Holsteyn & Andeweg, 2012). We zien dit bijvoorbeeld terug wanneer we kijken naar de hoogstgeplaatste vrouwelijke kandidaat op een lijst, die vaak substantieel meer stemmen krijgt dan zou mogen worden verwacht op basis van de lijstpositie.⁷ Na geslacht is regio de belangrijkste reden om een voorkeurstem uit te brengen. Het belang hiervan zien we niet alleen terug in de redenen die kiezers aanvoeren om een voorkeurstem uit te brengen (Nagtzaam, 2019, p. 51; Van Holsteyn & Andeweg, 2012) maar ook in het feit dat kandidaten hun voorkeurstemmen met name behalen rondom hun eigen woonplaats (Nagtzaam, 2019, pp. 89–91, 2021). Geslacht (voor zo'n 40% van de voorkeurstemmers) en regio (voor zo'n 15 á 20% van de voorkeurstemmers) zijn de twee belangrijkste redenen te zijn voor het uitbrengen van voorkeurstemmen. Daarom zullen we bij de doorrekeningen die we uitvoeren (voor zover mogelijk) kijken wat de invloed van de nieuwe regels zou zijn op de samenstelling van de vertegenwoordigende organen als we kijken naar de verdeling tussen mannelijke en vrouwelijke kandidaten en hun regionale afkomst.

Overigens dient opgemerkt te worden dat het onderscheid dat gemaakt wordt tussen stemmen op de lijsttrekker als lijststem enerzijds en stemmen op andere kandidaten als (pure) voorkeurstemmen anderzijds niet geheel terecht is (Nagtzaam, 2019). Al eerder is vastgesteld dat kiezers die een stem uitbrengen op een lijsttrekker geen pure lijststem is, en soms ook een voorkeur voor de kandidaat zelf kan zijn (Van Holsteyn & Andeweg, 2010). Anderzijds, zijn uitgebrachte voorkeurstemmen soms juist weer geen pure voorkeur voor de kandidaat waarop die stem is uitgebracht, omdat mensen enkel op deze kandidaat stemmen omdat zij niet op de lijsttrekker willen stemmen (Nagtzaam, 2019).

Dit is belangrijk voor hoe we in onze doorrekening omgaan met de op kandidaten uitgebrachte stemmen. Volgens het 'klassieke' onderscheid tussen stemmen op lijsttrekkers en andere kandidaten, zou de meest logisch aanname zijn dat alleen kiezers die eerst op een lijsttrekker

⁵ Zolang die kandidaat dus de partij van eerste voorkeur niet verlaat. Een kleiner deel van de kiezer, ongeveer 10% heeft een voorkeur voor een kandidaat en zou zelfs nog op die kandidaat stemmen wanneer deze op een andere lijst had gestaan (Van Holsteyn & Andeweg, 2010, p. 633).

⁶ Wij gebruiken in dit stuk consistent de term geslacht omdat het gaat om de eigenschap die onder deze titel is opgenomen uit de basisregistratiepersonen.

⁷ In meer recente verkiezingen krijgen, mede dankzij de campagne Stem op een Vrouw ook lager geplaatste vrouwelijke kandidaten steeds meer stemmen. De kiezers die op een vrouw stemmen lijken hun stem daarmee strategischer, en efficiënter in te zetten.

stemden een lijststem zouden uitbrengen. Dit is echter niet het geval (Nagtzaam & van Erkel, 2017). Wanneer kiezers de mogelijkheid hebben een lijststem uit te brengen, maken ook mensen die op een lager geplaatste kandidaat zouden stemmen hier gebruik van.

We doen daarom de aanname dat onder het nieuwe kiesstelsel kandidaatsstemmen met een vergelijkbare verdeling over kandidaten verdeeld zijn als voorkeurstemmen nu. Dat wil zeggen: het absolute aantal kandidaatsstemmen zal anders zijn dan het aantal voorkeurstemmen nu, maar kandidaten zullen relatief evenveel kandidaatsstemmen krijgen. Ongetwijfeld zal, zeker wanneer het nieuwe kiesstelsel langer in gebruik is, het kiesgedrag wijzigen ten opzichte van de huidige situatie. Het is echter onmogelijk om hier, zeker voor de lagere niveaus, betrouwbare schattingen voor te bepalen. We werken bij onze doorrekeningen daarom met het daadwerkelijke aantal stemmen dat kandidaten bij de door ons onderzochte verkiezingen hebben gekregen. Voor ons onderzoek is het enkel relevant dat de (relatieve) ordening van de hoeveelheid kandidaatsstemmen onder een nieuw kiesstelsel dezelfde is als de ordening van de hoeveelheid voorkeurstemmen nu. Lijsttrekkers krijgen nu (vaak) de meeste voorkeurstemmen. We verwachten dat zij onder het nieuwe kiesstelsel in absolute zin minder voorkeurstemmen krijgen maar dat zij nog steeds de meeste stemmen zullen krijgen van alle kandidaten. Immers, lijsttrekkers zijn vaak de meest bekende kandidaat op de lijst. Datzelfde zal gelden voor hooggeplaatste vrouwelijke kandidaten en kandidaten uit een specifieke regio.

4 Dataverzameling & methode

Wij hebben doorgerekend hoe de vertegenwoordigende lichamen eruit zouden zien als de lijststem wordt ingevoerd. We hebben dit bekeken voor de volgende verkiezingen:

- Europees Parlementsverkiezing 2019 (EP19)
- Waterschapsverkiezingen 2019 (WS19)
- Provinciale Statenverkiezingen 2019 (PS19)
- Tweede Kamerverkiezing 2021 (TK21)
- Reguliere Gemeenteraadsverkiezingen 2022 (GR22)

Hiervoor hebben we data nodig over de mate waarin kiezers gebruik zouden maken van een lijststem en de verdeling van de kandidaatsstemmen over de kandidaten. Dat eerste baseren we op een enquête over stemgedrag (zie 4.1) en dat tweede op de uitslag van de verkiezingen (zie 4.2).

4.1 Enquête naar stemgedrag

We hebben een enquête uitgezet onder het panel van het LISS (*Longitudinal Internet studies for the Social Sciences*). Dit panel is gebaseerd op een echte kanssteekproef van huishoudens uit het bevolkingsregister van het CBS. Het bestaat uit ongeveer 5.000 huishoudens. Deelnemers worden betaald voor hun deelname aan de vragenlijsten. Aan deze respondenten worden regelmatig vragenlijsten voorgelegd.

We hebben respondenten ondervraagd over hun stemgedrag bij vorige verkiezingen voor de Tweede Kamer, de Provinciale Staten, de gemeenteraad, het algemene bestuur van waterschappen en de Nederlandse delegatie naar het Europees Parlement. Vanwege het longitudinale karakter van het LISS is partijkeuze bij deze verkiezing ingeladen in het survey.⁸ Om ervoor te zorgen dat we van zoveel mogelijk respondenten informatie hebben over hun stemgedrag maken we gebruik van de steekproef van het Lokaal Kiezersonderzoek 2022, hierin zijn mensen ondervraagd over hun stemgedrag bij de gemeenteraadsverkiezingen. In totaal hebben 2.503 mensen de enquête ingevuld.

Tevens zijn er data omtrent stemgedrag beschikbaar van de Tweede Kamerverkiezingen 2021, Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen 2019 en Europese Parlementsverkiezingen 2019. Door deze informatie in te laden, wordt de respondent zo min mogelijk belast met vragen en omdat mensen soms hun stem niet goed herinneren, levert dit data op van hogere kwaliteit dan wanneer de vragen opnieuw worden gesteld.

Tabel 1 toont de representativiteit van de steekproef wanneer deze vergeleken wordt met gegevens van het CBS voor 2022. We kijken hier naar geslacht, opleidingsniveau⁹ en leeftijd.¹⁰ Waar het gaat om geslacht wordt de bevolking goed vertegenwoordigd. Waar het gaat om opleidingsniveau en leeftijd is de data minder representatief: mensen die enkel een diploma van het primair onderwijs of het VMBO hebben zijn ondervertegenwoordigd en mensen met een diploma van het HBO of het WO zijn oververtegenwoordigd. Ook zijn respondenten die jonger

⁸ Met de mogelijkheid voor respondenten om dit te herstellen.

⁹ Uitgedeeld in enkel PO/VMBO-diploma, enkel MBO/HAVO/VWO-diploma en HBO/WO-diploma.

¹⁰ In vier groepen van gelijke grootte onder de bevolking die ouder dan 18 is.

zijn dan 50 ondervertegenwoordigd en respondenten die ouder zijn dan 50 oververtegenwoordigd.

Tabel 1: Representativiteit steekproef

	Bevolking	Respondenten
Geslacht		
Man	49%	48%
Vrouw	51%	52%
Opleidingsniveau		
PO/VMBO	28%	23%
MBO/HAVO/VWO	37%	35%
HBO/WO	34%	42%
Leeftijd		
34-	25%	19%
34-50	25%	21%
50-65	24%	28%
65+	25%	32%

We hebben besloten om de data *niet* te wegen. De reden hiervoor is dat er geen grote verschillen zijn in de mate waarin jongeren en ouderen of mensen met verschillende diploma's gebruik maken van een lijst- of kandidaatsstem. Dit wordt in groter detail in Appendix 9.1 getoond. Het enige duidelijke verschil in het gebruik van kandidaats- of lijststem is tussen mannen en vrouwen. Juist op dat vlak lijkt het bestand het best op de populatie. Omdat er geen sterke verschillen zijn voor leeftijd en diploma zouden de resultaten door weging niet sterk veranderen.

Aan respondenten is voorgelegd of zij een kandidaats- of lijststem zouden uitbrengen bij de vijf verkiezingen. We weten wat respondenten gestemd hebben op basis van eerdere antwoorden. Voor de Tweede Kamer- en de Europees Parlementsverkiezingen is de steekproef van voldoende grootte om voor ieder van de partijen die zetels hebben gehaald bij de verkiezingen het aandeel kandidaat- en lijststemmen te berekenen (zie Appendix 9.2). We nemen de onzekerheid van de schatting mee in de doorrekening. Als de steekproef voor een specifieke partij klein is, dan is onze schatting onzekerder.¹¹

Bij de gemeenteraads-, Provinciale Staten en waterschapsverkiezingen zijn de steekproeven per gemeente, provincie c.q. waterschap te klein om een betrouwbare uitspraak te doen voor iedere lijst (voor bijvoorbeeld de VVD in Leiden of Water Natuurlijk in Stichtse Rijnlanden). Daarom hebben we een schatting gemaakt. Voor ieder van deze drie niveaus is een regressieanalyse uitgevoerd voor de kans dat een respondent een kandidaatsstem (1) of een lijststem (0) zou uitbrengen. De antwoorden 'weet ik niet' en 'wil ik niet zeggen' zijn als missende variabelen aangemerkt en derhalve buiten beschouwing gelaten. Of een respondent wel of geen kandidaatsstem uitbrengt, voorspellen wij aan de hand twee eigenschappen van de respondent: de partij waarop iemand gestemd heeft en de gemeente, provincie c.q. waterschap waar deze

¹¹ Voor de kleinste partijen (die één zetel halen) doet het aandeel kandidaat- of lijststemmen er niet toe omdat de meeste stemmen naar de lijsttrekker gaan: deze kandidaat zou altijd verkozen worden onafhankelijk van het kiesstelsel.

woont.¹² Vervolgens kunnen we op basis van deze regressies een schatting maken van het aandeel van de stemmers van een partij dat in een specifieke gemeente, provincie of waterschap een lijststem uit zou brengen. Dit doen we voor iedere partij die in een gemeenteraad, Provinciale Staten of algemeen bestuur van een waterschap zetels heeft gewonnen. Vanwege deze methode bevatten deze schattingen een bepaalde onzekerheid. Deze worden in de doorrekening meegenomen.¹³

We maken voor gemeenten, provincies en waterschappen aparte modellen (zie Appendix 9.3). Het gemeentemodel neemt de grootte van de gemeente mee, de provincie waar deze zich bevindt en de partij waar de kiezer op gestemd heeft. Om ervoor te zorgen dat er genoeg respondenten per partij zijn om een betrouwbare schatting te maken, hebben we een aantal keuzes gemaakt. Een partij moet ten minste de stem hebben gekregen van 25 respondenten willen we deze apart meenemen: VVD, CDA, D66, SP, PvdA en GroenLinks zijn apart opgenomen. Andere partijen zijn samengenomen: alle lokale en regionale partijen (m.n. FNP) zijn samengenomen. Dat geldt ook voor alle progressieve combinatielijsten. De ChristenUnie, SGP en combinatielijsten van ChristenUnie en SGP zijn samengenomen. De verschillende nieuwe rechtse partijen zijn samengenomen.¹⁴ De overige partijen zijn ook samengenomen, die hebben vaak een (centrum-)linkse signatuur.¹⁵

Voor de Provinciale Staten bestaat het model slechts uit de partij en de provincie. We nemen hier wederom kleine partijen samen in twee blokken: ChristenUnie, SGP en combinatielijsten, en overige partijen.¹⁶

Voor het waterschap bestaat het model slechts uit de partij en het waterschap. We nemen hier wederom kleine partijen samen: ten eerste ChristenUnie, SGP en combinatielijsten en ten tweede de overige partijen.¹⁷ Voor een aantal respondenten heeft het LISS meerdere waterschappen opgegeven. Dit komt omdat er op basis van de postcode niet vast te stellen is in welk waterschap zij wonen. In de analyse zijn deze respondenten aan beide waterschappen toegekend.

In de enquête is ook aan respondenten gevraagd of ze voorstander zijn van het invoeren van een lijststem en wat hun overwegingen zijn om een personen- of lijststem uit te brengen. De vraag of respondenten voor- of tegen een lijststem zijn, is aan het eind van de survey gevraagd. Toen hadden de meeste respondenten meerdere keren de vragen over gebruik ingevuld. Ze

¹² We nemen geen persoonskenmerken mee (terwijl we weten dat mannen en vrouwen anders gebruik van maken hun stem). De reden hiervoor is dat deze verschillen opgepikt worden door de partijvariabelen: meer vrouwen stemmen op, bijvoorbeeld, GroenLinks, deze vrouwen brengen vaker een kandidaatsstem uit en daarom zullen we meer kandidaatsstemmen bij GroenLinks zien en bij andere partijen waar vrouwen op stemmen. Bovendien: we kunnen in de schattingen geen persoonskenmerken meenemen, omdat dit op het niveau van de partij x bestuurslaag plaatsvindt.

¹³ Ondanks dat respondenten geclusterd zijn in partij x bestuurslaag dyade hebben we er niet voor gekozen om de standaardfouten te clusteren. Omdat de dyaden heel klein zijn, zijn de standaardfouten niet substantieel groter of kleiner.

¹⁴ FVD, PVV, BVNL en JA21

¹⁵ Dit zijn PvdD, Volt, DENK, 50PLUS, BIJ1, de Piratenpartij en de Verenigde Seniorenpartij.

¹⁶ 50PLUS, DENK en provinciale partijen

¹⁷ PvdD, FNP, AWP en waterschapspartijen. De verschillenden lijsten “Waterbelang” in Limburg zijn bij het CDA gerekend. Dit zijn verschillende regionale lijsten voor specifieke subregio’s binnen Limburg met kandidaten van het CDA.

hadden het principe dus waarschijnlijk al in de vingers. Na een korte toelichting is hen gevraagd of ze voor- of tegenstander zijn van deze hervorming.¹⁸

Na iedere vraag over het gebruik van de kandidaat- of lijststem is aan respondenten gevraagd waarom ze zo'n stem zouden uitbrengen. Bij de respondenten die een lijststem zouden uitbrengen is gevraagd om voor drie overwegingen op een schaal van 1 tot 10 aan te geven in hoeverre die overweging een rol speelde bij het gebruiken van een lijststem. Deze overwegingen zijn: ik heb geen voorkeur voor een kandidaat op de lijst; ik ben het eens met de volgorde van kandidaten op de lijst; en ik heb niet voldoende informatie om een keuze te maken tussen kandidaten op de lijst. Bij respondenten die een kandidaatsstem zouden uitbrengen is gevraagd om de belangrijkste uit zeven overwegingen te kiezen. We kiezen hier om twee redenen voor een keuze uit zeven: ten eerste omdat we al meer over deze overwegingen weten omdat ze lijken op de redenen voor een voorkeurstem (de tienpuntsschaal past beter bij een exploratief onderzoek, hier nemen we categorieën uit bestaand onderzoek over) en ten tweede omdat er meer opties spelen en een genuanceerd oordeel dan veel van respondenten zou vragen.

4.2 Doorrekening van verschillende kiesstelsels

In het tweede deel van het onderzoek is bekeken welke kandidaten bij de invoering van het nieuwe kiesstelsel verkozen zouden worden en wat het te verwachten effect is voor drie factoren:

- Het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde zou doorbreken
- Het aantal mannelijke en vrouwelijke verkozen kandidaten
- De regionale afkomst van de gekozen kandidaten

Op basis van de uitslag van de laatste verkiezingen voor de vijf bestuurslagen hebben we drie verschillende systemen toepast om te bepalen welke kandidaten onder dat systeem verkozen zouden worden:

- Het huidige kiesstelsel (Huidig)
- Het kiesstelsel zoals in het wetsvoorstel dat in eerste instantie door de minister naar de Raad van State gestuurd is, waarbij de lijstzetels vóór de kandidatenzetels worden toegewezen (Voorstel 1).
- Het kiesstelsel zoals in het gewijzigde voorstel, dat door de minister op 15 juli is aangekondigd, waarbij eerst de kandidatenzetels en dan de lijstzetels worden toegewezen (Voorstel 2).

Om deze doorrekening te kunnen uitvoeren is allereerst een dataset gecreëerd met daarin de uitslagen van voormelde verkiezingen op kandidaatsniveau. Deze dataset is samengesteld op basis van de door de Kiesraad gepubliceerde uitslagen in het dataregister van de Nederlandse Overheid.¹⁹ Ten behoeve van de genoemde factoren is voor elke kandidaat op basis van deze uitslagen de woonplaats, het geslacht²⁰ en de lijstpositie vastgesteld. Daarnaast is het

¹⁸ In Nederland stemt u nu bij verkiezingen op een kandidaat van een bepaalde partij. Dit gaat mogelijk veranderen, waardoor u ook een lijststem kunt uitbrengen. Dat betekent dat u ervoor kunt kiezen om op een specifieke persoon te stemmen of op de lijst als geheel. Bent u voorstander van het invoeren van een lijststem bij verkiezingen in Nederland?

¹⁹ Zie <https://data.overheid.nl/community/organization/kiesraad>.

²⁰ Wanneer het geslacht niet op het stembiljet was aangegeven, hebben wij dit handmatig voor zover mogelijk proberen aan te vullen op basis van voornaam. De keuze om geslacht aan te geven op een kandidatenlijst vindt plaats op het lijstniveau, niet op het individuele niveau.

totaalaantal stemmen dat door een kandidaat bij een verkiezing is verkregen in de dataset opgenomen. Bij verkiezingen waar meerdere kieskringen bestaan, is dus voor elke kandidaat het totaalaantal stemmen in al deze kieskringen in de dataset opgenomen, en indien relevant is voor die kandidaat de lijstpositie opgenomen van die kieskring waar de kandidaat het hoogste op de lijst stond.²¹ Op basis van deze gepubliceerde uitslagen is ook bepaald welke kandidaten in het huidige stelsel zijn verkozen.

We hebben de schattingen van het aandeel lijst- en kandidaatsstemmen per partij x bestuurslaag uit de vorige stap ingelezen. Voor de lijsten die hebben deelgenomen aan de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 of de Europees Parlementsverkiezingen van 2019 is dit het aandeel respondenten dat verwacht een lijst of kandidaatsstem uit te brengen. Voor de lijsten die hebben deelgenomen aan de waterschaps- en Provinciale Statenverkiezingen van 2019 of de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 is het aandeel lijststemmen geschat op basis van een regressiemodel. Vervolgens is op basis van de daadwerkelijke uitslag, in combinatie met het geschatte aantal lijststemmen, bepaald welke kandidaten verkozen zouden worden onder voorstel 1 en voorstel 2.

Het is belangrijk een aantal kanttekeningen te maken bij deze doorrekeningen. Ten eerste nemen we aan dat de relatieve ordening van voorkeurstemmen bij de afgelopen verkiezingen hetzelfde was gebleven als kiezers ook al de keuze hadden gehad om een lijststem uit te brengen. We gaan er dus vanuit dat er buiten het uitbrengen van een lijststem door een deel van de kiezers, verder geen aanpassing in het gedrag van de kiezers zou plaatsvinden.²² Ten tweede moeten we ons voor het aantal uitgebrachte lijststemmen baseren op de resultaten van de enquête. We moeten bij deze percentages rekening houden met enige onzekerheid. Dit is de reden dat we in de hoofdtekst een schatting presenteren op basis van de door ons bepaalde percentages, maar in de bijlagen ook voor elke uitkomst een 'laag' en 'hoog' alternatief scenario presenteren. Voor elke lijst hebben we voor het percentage lijststemmen een 95% betrouwbaarheidsinterval bepaald. In het 'lage' scenario presenteren we telkens de uitslag (of samenstelling) wanneer we er van uit zouden gaan dat een relatief laag aantal percentage lijststemmen wordt uitgebracht (de ondergrens van ons 95% betrouwbaarheidsinterval). In het 'hoge' scenario presenteren we de uitslag (of samenstelling) wanneer we ervan uit zouden gaan wanneer er voor alle partijen een relatief hoog aantal percentage lijststemmen zou zijn uitgebracht (de bovengrens van ons 95% betrouwbaarheidsinterval). Ten derde dient opgemerkt te worden dat wij ons alleen baseren op de formeel gekozen kandidaten. Deze kandidaten zijn, zeker op lokaal niveau, niet altijd gelijk aan de kandidaten die kort na de verkiezing benoemd worden. Er ontstaat bijvoorbeeld al direct na de verkiezingen een verschil doordat kandidaten hun zetel niet aanvaarden, of op iets langere termijn omdat raadsleden wethouder worden.

²¹ Overigens heeft dit weinig effect, omdat de meeste lijsten of een 'stel gelijklopende lijsten' vormen of wanneer het een 'lijstengroep' betreft meestal alleen op de laatste posities op de lijst variaties voorkomen. In de door ons doorzochte verkiezingen is het effect van deze keuzes te verwaarlozen. Alleen voor de provinciale statenverkiezing van Limburg had dit een groter effect, omdat daar een aantal partijen met sterk verschillende lijsten deelnam in de verschillende kieskringen. We hebben hier zoveel mogelijk de volgorde van de lijsten aan proberen te houden, maar als bijvoorbeeld twee kandidaten als hoogste positie #2 hadden, is in onze dataset één van die kandidaten op positie #2 gezet, en de andere op positie #3.

²² Het is onwaarschijnlijk dat dit helemaal het geval zou zijn. Toch denken wij dat deze doorrekening, op zijn minst voor de beginperiode van het nieuwe stelsel, het meest realistische beeld mogelijk schetsen. Zie hiervoor de bespreking in paragraaf 2.

5 Opstelling ten opzichte van en gebruik van lijststem

In deze paragraaf beantwoorden we vragen over de behoefte van kiezer aan het invoeren van een lijststem en het mogelijke gebruik daarvan. In tabel 2 zijn de resultaten opgenomen van de vraag of kiezers, in algemene zin, voorstander zijn van het invoeren van een lijststem. Wat allereerst opvalt, is dat een aanzienlijk deel (33%) van de respondenten heeft aangegeven niet te weten of ze voorstander zijn van het invoeren van een lijststem.²³ Wanneer we dit uitsplitsen naar geslacht of leeftijd zien we geen grote verschillen. Wanneer deze percentages uitgesplitst worden naar opleidingsniveau, zijn wel verschillen zichtbaar. Met name: de mensen met enkel een PO- of VMBO-diploma geven vaker aan dat ze niet weten of ze voor- of tegenstander zijn van de invoering van een lijststem.

In totaal gaf 45% van de respondenten aan voorstander te zijn van de invoering van een lijststem. Jongeren en respondenten met een HBO- of WO-diploma zijn vaker voorstander van de invoering van een lijststem. De groep die geen voorstander is van de invoering van een lijststem is relatief stabiel: zo'n 20%.²⁴

Tabel 2: Voorstanders van de lijststem

	Ja	Nee	Weet niet	Wil niet zeggen	N
Allen	45%	20%	33%	3%	2503
Geslacht					
Man	45%	22%	30%	3%	1206
Vrouw	44%	18%	36%	3%	1297
Leeftijd					
34-	50%	15%	32%	3%	472
34-50	45%	17%	35%	3%	531
50-65	44%	20%	33%	3%	710
65+	41%	24%	33%	2%	790
Opleidingsniveau					
PO/VMBO	32%	19%	43%	5%	569
MBO/HAVO/VWO	43%	20%	34%	3%	870
HBO/WO	52%	19%	27%	2%	1059

Vraag: In Nederland stemt u nu bij verkiezingen op een kandidaat van een bepaalde partij. Dit gaat mogelijk veranderen, waardoor u ook een lijststem kunt uitbrengen. Dat betekent dat u ervoor kunt kiezen om op een specifieke persoon te stemmen of op de lijst als geheel. Bent u voorstander van het invoeren van een lijststem bij verkiezingen in Nederland?

²³ Deze vraag is aan het einde van het survey gevraagd, waarbij respondenten dus al bij meerdere verkiezingen hadden kunnen oefenen met het nieuwe kiesstelsel.

²⁴ Zoals we zagen in tabel 1 zijn mensen met een HBO- of WO-diploma (die vaker voorstander zijn van invoering van een lijststem) oververtegenwoordigd in de streekproef, terwijl oudere mensen (die minder vaak voorstander zijn) ook oververtegenwoordigd zijn. Het is waarschijnlijk dat deze twee patronen elkaar in daadwerkelijke populatie uitbalanceren.

Tabel 3: Gebruik lijststem bij verschillende verkiezingen

Verkiezing	Lijststem	Kandidaatsstem	Weet niet	Wil niet zeggen
Waterschap	44%	22%	33%	1%
Provinciale Staten	44%	25%	29%	2%
Europees Parlement	43%	27%	28%	2%
Tweede Kamer	37%	36%	26%	2%
Gemeenteraad	41%	36%	22%	1%

Vraag: Stel dat u bij de [niveau verkiezing] in [verkiezingsjaar] de mogelijkheid had gehad om een lijststem uit te brengen, had u daar dan gebruik van gemaakt?

Percentages zonder weet niet/wil niet zeggen: zie Appendix 9.2

Naast de vraag of kiezers voorstander zijn van het invoeren van een lijststem, is ook gevraagd of kiezers een lijststem zouden uitbrengen wanneer dit bij de meest recente verkiezing op elk van de door onze onderzochte niveaus al mogelijk was geweest. De resultaten van die vraag zijn opgenomen in tabel 3. Bij de gemeenteraadsverkiezingen en Tweede Kamerverkiezingen lijkt het aantal kiezers dat gebruik wil maken van een lijststem of een kandidaatsstem relatief gelijk verdeeld. Op de overige niveaus zijn relatief wat meer mensen geneigd een lijststem uit te brengen (de verhouding is daar ongeveer twee op één). In appendix 9.1 staat een verdere uitsplitsing van het gebruik van de lijststem naar verschillende achtergrondkenmerken van kiezers.

We hebben ook aan respondenten gevraagd wat hun overwegingen waren bij het uitbrengen van een lijst- en kandidaatsstem. Bij de lijststem zijn drie overwegingen voorgelegd waarvan respondenten het belang konden aangeven op een tienpuntsschaal (zie Tabel 4). Twee overwegingen hebben een gemiddeld belang van ongeveer 6 uit 10 voor alle verkiezingen: respondenten die een lijststem uitbrengen hebben geen voorkeur voor een specifieke kandidaat of hebben niet voldoende informatie om een keuze te maken. Dat gebrek aan informatie speelt met name voor de waterschappen en het Europees Parlement. De optie dat respondenten het eens waren met de volgorde van kandidaten op de lijst scoort slechts een 4 uit 10.

Tabel 4: Overwegingen bij gebruik lijststem bij verschillende verkiezingen

Verkiezing	GR	TK	EP	PS	WS
Ik heb geen voorkeur voor een kandidaat op de lijst	6.0	6.1	6.3	6.2	6.3
Ik ben het eens met de volgorde van kandidaten op de lijst	4.1	4.3	3.8	4.0	3.8
Ik heb niet voldoende informatie om een keuze te maken tussen kandidaten op de lijst	6.1	5.9	6.5	6.2	6.5

Geeft u voor elk van de volgende opties aan in hoeverre deze een rol speelt bij uw keuze om een partijstem uit te brengen bij de [verkiezingen]. Hierbij staat 1 voor speelt geen rol en 10 voor een zeer belangrijke rol.

Bij de lijststem zijn zeven overwegingen voorgelegd waarvan respondenten de belangrijkste konden kiezen. De optie 'steun voor de partij' scoort bij alle verkiezingen een relatieve meerderheid. Bij de Europese, waterschaps- en Provinciale Statenverkiezingen zelfs een absolute meerderheid. Zelfs als er de optie is voor een lijststem, is een kandidaatsstem dus met name een stem voor een partij. Bij de Tweede Kamerverkiezingen kiest 29% van de respondenten voor 'was de beste kandidaat'. Dit speelt ook maar in mindere mate op de andere niveaus. Het argument dat de kandidaat een vrouw is voor een significante groep kiezers een

overweging. 16% bij gemeenteraads- en Tweede Kamerverkiezingen, 12% voor de Europees Parlements- en Provinciale Statenverkiezingen en 7% voor de waterschapsverkiezingen. Bij de gemeenteraadsverkiezingen spelen ook andere factoren: dat de kiezer de kandidaat persoonlijk kende en dat deze uit de buurt kwam.

Tabel 5: Overwegingen bij gebruik kandidaatstem bij verschillende verkiezingen (%)

Verkiezing	GR	TK	EP	PS	WS
Steun aan de partij	32	38	60	57	58
Was de beste kandidaat	14	29	18	16	15
Is een vrouw	16	16	12	12	7
Kandidaat steunt bepaalde belangen	11	9	6	6	5
Kandidaat uit de buurt/de regio	10	3	1	5	9
Ken de kandidaat persoonlijk	13	<1	<1	2	4
Was een kandidaat uit etnische minderheidsgroep	<1	<1	<1	<1	<1

Geeft u voor elk van de volgende opties aan in hoeverre deze een rol speelt bij uw keuze om een partijstem uit te brengen bij de [verkiezingen]. Hierbij staat 1 voor speelt geen rol en 10 voor een zeer belangrijke rol.

6 Doorrekening nieuwe stelsels

In deze sectie bespreken we de resultaten van de doorrekeningen op basis van de methode die is besproken in sectie 4.2. We laten daarbij telkens zien hoeveel kandidaten de lijstvolgorde doorbreken (in sommige tabellen afgekort tot Vol.) wanneer van de verschillende stelsels gebruik gemaakt zou zijn en wat de man/vrouw-verdeling van het gekozen orgaan zou zijn onder deze stelsels. Voor de Tweede Kamer, het Europees Parlement de provincies kijken we ook naar regionale spreiding.²⁵ De laatste sectie gaat kort in op de mogelijke uitwerking van dit kiesstelsel voor Eilandsraden van Bonaire, Sint-Eustatius en Saba. Deze sectie is niet gebaseerd is op een survey om het aandeel lijststemmen te bepalen en heeft daarom een speculatiever karakter.

Tabel 6. Aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt o.b.v. TK21, naar partij

Partij	Aantal zetels	Lijstvolgorde doorbroken		
		Huidig	Voorstel 1	Voorstel 2
VVD	34		8	4
D66	24		5	1
PVV	17		6	
CDA	15		4	3
SP	9		2	1
PvdA	9		3	
Forum voor Democratie	8		2	
GroenLinks	8	2	3	2
Partij voor de Dieren	6		2	
ChristenUnie	5		1	
DENK	3		1	
JA21	3		1	
SGP	3			
Volt	3	1	1	
BBB	1			
50PLUS	1			
BIJ1	1			
Totaal	150	3	39	11

6.1 Tweede Kamerverkiezing 2021

Bij de meest recente Tweede Kamerverkiezing doorbraken drie kandidaten de lijstvolgorde. Onder beide varianten van het nieuwe kiesstelsel zou dit aantal flink omhooggaan. Wanneer eerst de lijstzetels verdeeld worden zouden maar liefst 39 kandidaten de lijstvolgorde doorbreken, wanneer eerst de kandidaatszetels verdeeld worden ligt dit aandeel lager en doorbreken 11 kandidaten de lijstvolgorde. Zoals eerder aangegeven zit er een onzekerheid in het percentage lijststemmen dat we hebben verkregen, daarom is in appendix 9.4 hetzelfde overzicht opgenomen, maar dan met die onzekerheid in acht genomen: als een relatief laag aandeel kiezers gebruik maakt van de mogelijkheid om een lijststem uit te brengen dan zijn er onder kiesstelsel 43 personen die de lijstvolgorde doorberekenen, is dit aandeel relatief hoog dan zijn dat 35 personen. Onder voorstel 2 is de marge 9 tot 15 personen. Omdat de patronen

²⁵ Bij de gemeenteraden doen we dit niet, aangezien de regio's daar te klein en te ongelijksoortig voor zijn: een goede binnengemeentelijke spreiding is heel anders in Amsterdam dan in Súdwest-Fryslân.

echter altijd hetzelfde blijven, focussen ze we ons in deze paragraaf op de effecten van de verschillende stelsels, en minder op het specifiek aantal kandidaten dat (bijvoorbeeld) de lijstvolgorde doorbreekt. Een essentieel verschil is dat onder voorstel 1 bij vrijwel alle partijen kandidaten de lijstvolgorde doorbreken. Bij voorstel 2 zijn dit uitsluitend kandidaten bij partijen met acht of meer zetels.

In het bovenste deel van tabel 7 is de verdeling van mannen en vrouwen weergegeven zoals die onder de verschillende stelsels gekozen zouden worden. Zichtbaar is dat, indien de lijstzetels eerst verdeeld zouden worden, het aantal vrouwen sterk zou toenemen, en dat vrouwen zelfs de meerderheid zouden vormen.²⁶ Onder het stelsel waarbij de kandidaatszetels eerst verdeeld worden zien we nauwelijks verandering in de samenstelling wat betreft geslacht. Datzelfde patroon zien we ook terug als we naar de samenstelling van de Tweede Kamer kijken als we de regionale afkomst (de provincie waar de kandidaat woont) in acht nemen (onderste deel tabel 7 en 8). Bij voorstel 1 zien we vooral dat provincies erop vooruitgaan die op dit moment minder sterk vertegenwoordigd zijn in de Kamer, terwijl oververtegenwoordigde provincies inleveren. Bij voorstel 2 zijn er wel verschillen zichtbaar, maar daar is geen duidelijk patroon zichtbaar. Om een goede vergelijking te kunnen maken, is in tabel 6 het aantal gekozen leden in percentages uitgedrukt, en afgezet tegen het aantal kiesgerechtigden in de provincies (ook in percentages van het totaal aantal kiesgerechtigden).

Tabel 7. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en provincie o.b.v. TK21

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	59	3	82	28	62	7
Man	91		68	11	88	4
Naar provincie						
Drenthe	1		3	2	3	2
Flevoland	2		2		2	
Friesland	4		4	2	3	
Gelderland	8	1	12	7	9	2
Groningen	5		8	3	5	
Limburg	8		9	3	9	2
Noord-Brabant	12		11	3	11	1
Noord-Holland	39	1	40	10	38	2
Overijssel	6		7	2	6	
Utrecht	16	1	14	2	13	
Zeeland	1		2	1	1	
Zuid-Holland	48		38	4	50	
Totaal	150	3	150	39	150	11

²⁶ We merken hier nogmaals op dat het aannemelijk is dat kiezers (mogelijk op de middellange termijn) hun stemgedrag zullen aanpassen als zulke patronen zichtbaar zijn geworden na invoering van het nieuwe kiesstelsel. Ook zouden politieke partijen door middel van de plaatsing van kandidaten kunnen proberen invloed uit te oefenen op welke kandidaten gekozen worden.

Tabel 8. Aantal verkozen kandidaten naar provincie o.b.v. TK21 (in percentage)

	Kiesgerechtigden	Huidig	Voorstel 1	Voorstel 2
Drenthe	3%	1%	2%	2%
Flevoland	2%	1%	1%	1%
Friesland	4%	3%	3%	2%
Gelderland	12%	5%	8%	6%
Groningen	4%	3%	5%	3%
Limburg	7%	5%	6%	6%
Noord-Brabant	15%	8%	7%	7%
Noord-Holland	16%	26%	27%	25%
Overijssel	7%	4%	5%	4%
Utrecht	8%	11%	9%	9%
Zeeland	2%	1%	1%	1%
Zuid-Holland	21%	32%	25%	33%

Ondervertegenwoordiging groter dan 1% ten opzichte van aandeel kiesgerechtigden in grijs.

6.2 Provinciale Statenverkiezingen 2019

In tabel 9 zijn de resultaten van de doorrekeningen van alle 12 Provinciale Statenverkiezingen samengevat. We zien dat er in het huidige stelsel van de 570 gekozen kandidaten 30 kandidaten de lijstvolgorde hebben doorbroken. Ook bij de Provinciale Statenverkiezingen neemt dit aantal onder voorstel 1 flink toe, tot 107.²⁷ Ook hier zorgt dit voor een toename in het aantal gekozen vrouwelijke leden, al is het effect minder groot dan bij de Tweede Kamerverkiezing.

Een zeer groot verschil met de doorrekening voor de Tweede Kamer ontstaat echter als we kijken naar het aantal kandidaten dat onder het tweede voorstel de lijstvolgorde doorbreekt, dat daalt nu tot 15 kandidaten.²⁸ In sectie 6.8 komen we hierop terug.

Tabel 9. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en gemeentegrootte o.b.v. PS19

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	196	16	222	53	184	2
Man	303	9	278	44	312	9
Geen gegevens	71	5	70	10	74	4
Naar gemeentegrootte						
Meer dan 100.000 inwoners	224	18	226	48	220	7
Minder dan 100.000 inwoners	346	12	344	59	350	8
Totaal	570	30	570	107	570	15

Voor de Provinciale Statenverkiezing hebben we, om iets te zeggen over regionale afkomst, onderscheid gemaakt tussen kandidaten die wonen in gemeenten met meer dan 100.000 inwoners, en gemeenten met minder dan 100.000 inwoners. Onder voorstel 1 hebben grote steden binnen Provinciale Staten iets meer vertegenwoordigers. Onder voorstel 2 hebben zij juist iets minder vertegenwoordigers. Deze verschillen zijn heel klein en duiden niet op een

²⁷ Of tussen de 86 en 118 als we rekening houden met de onzekerheid in het aandeel lijststemmen.

²⁸ Of tussen de 8 en 24 als we rekening houden met de onzekerheid in het aandeel lijststemmen.

structureel effect van deze stelsels. Ook bij een verdere bestudering van de data uitgesplitst per provincie (hier niet gepresenteerd) zien we datzelfde beeld. Wat regionale afkomst betreft, in ieder geval bij het door ons gemaakte onderscheid, zorgen de nieuwe stelsels dus niet voor een andere regionale verdeling van kandidaten.

6.3 Gemeenteraadsverkiezingen 2022

In tabel 10 zien we dat bij de afgelopen Gemeenteraadsverkiezingen ongeveer 10% van de gekozen kandidaten de lijstvolgorde doorbrak. Dat aantal verdubbelt bijna onder het voorstel 1.²⁹ We zien echter opnieuw dat dit aantal onder voorstel 2 sterk terugloopt (tot iets meer dan 3%).³⁰ Deze effecten hebben ook weer een vergelijkbaar effect op de man-vrouw verdeling, die wordt bij voorstel 1 wat minder scheef, terwijl de oververtegenwoordiging van mannen onder voorstel 2 juist nog verder toeneemt. Omdat het bij gemeenten om relatief kleine en ongelijksoortige entiteiten gaat, hebben we hier niet gekeken naar het effect van de nieuwe stelsels op de spreiding van gekozen kandidaten binnen gemeenten.

Tabel 10. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht o.b.v. GR22

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	2978	456	3295	870	2717	118
Man	5123	404	4803	825	5364	141
Geen gegevens	136	15	139	21	156	3
Totaal	8237	875	8237	1716	8237	262

6.4 Waterschapsverkiezingen 2019

Voor de waterschapsverkiezing presenteren we dezelfde analyse als voor de gemeenteraadsverkiezingen. We zien hier hetzelfde patroon terug. Onder het huidige stelsel doorbreekt bij deze verkiezing zo'n 7% van de kandidaten de lijstvolgorde, een percentage dat toeneemt tot 18% onder voorstel 1.³¹ Bij voorstel 2 blijven er echter nog nauwelijks kandidaten over die de lijstvolgorde weten te doorbreken.³² En ook hier loopt de oververtegenwoordiging van mannen onder voorstel 2 weer verder op, terwijl onder voorstel 1 de verdeling (iets) evenrediger wordt.

Om regionale afkomst meetbaar te maken voor de waterschapsverkiezing, onderscheiden we kandidaten die wonen in gemeenten met meer en minder dan 100.000 inwoners. Onder voorstel 1 zijn grote steden binnen waterschappen iets beter vertegenwoordigd. Onder voorstel 2 zijn zij juist iets slechter vertegenwoordigd. Deze verschillen zijn zeer klein en duiden niet op een structureel effect van deze stelsels.

²⁹ Tussen de 1533 en 1754 als we rekening houden met de onzekerheid in het aandeel lijststemmen.

³⁰ Tussen de 126 en 318 als we rekening houden met de onzekerheid in het aandeel lijststemmen.

³¹ Tussen de 63 en 91 als we rekening houden met de onzekerheid in het aandeel lijststemmen.

³² Tussen de 0 en 27 als we rekening houden met de onzekerheid in het aandeel lijststemmen.

Tabel 11. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en gemeentegrootte o.b.v. WS19

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	143	25	178	61	124	4
Man	296	5	261	23	315	1
Geen gegevens	3	1	3	1	3	0
Naar gemeentegrootte						
Meer dan 100.000 inwoners	132	15	135	33	127	3
Minder dan 100.000 inwoners	310	16	307	52	315	2
Totaal	442	31	442	85	442	5

6.5 Europees Parlementsverkiezing 2019

Tenslotte presenteren we in tabel 12 en tabel 13 de resultaten van de doorrekening voor de Europees Parlementsverkiezingen van 2019, waarbij we ook weer onzekerheidsmarges presenteren in bijlage 7.6. In 2019 doorbraken 4 kandidaten onder het huidige stelsel de lijstvolgorde. Dit aantal neemt bij voorstel 1 met één kandidaat toe,³³ maar bij voorstel 2 is er geen enkele kandidaat meer die de lijstvolgorde doorbreekt.³⁴

Wanneer we kijken naar de regionale afkomst van die gekozen kandidaten, zien we geen grote verschillen tussen de verschillende varianten. Wel is wederom zichtbaar dat onder voorstel 1 de man/vrouw verdeling gelijk wordt, in dit geval zelfs precies gelijk. Onder voorstel 2 neemt de ongelijkheid verder toe.

Tabel 12. Aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt o.b.v. EP19, naar partij

Partij	Aantal zetels	Lijstvolgorde doorbroken		
		Huidig	Voorstel 1	Voorstel 2
PvdA	6		1	
VVD	4	1		1
CDA	4			
GROENLINKS	3	1		1
Forum voor Democratie	3	1		1
ChristenUnie-SGP	2			
Democraten 66	2	1		1
50PLUS	1			
Partij voor de Dieren	1			
Totaal	26	4	5	0

³³ Tussen de 4 en 5 als we rekening houden met de onzekerheid in het aandeel lijststemmen.

³⁴ Dit is in alle scenario's die we hebben bekeken nul.

Tabel 13. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en provincie o.b.v. EP19

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	12	3	13	4	10	
Man	14	1	13	1	16	
Naar provincie						
Drenthe						
Flevoland						
Friesland	1		1		1	
Gelderland	1		1		1	
Groningen						
Limburg	3		3		3	
Noord-Brabant	3		3	1	3	
Noord-Holland	4	3	4	3	2	
Overijssel	2		2		2	
Utrecht	3		3		3	
Zeeland						
Zuid-Holland	6	1	6	1	7	
Buitenland	3		3		4	
Totaal	26	4	26	5	26	0

6.6 Eilandsraden

Een nieuw kiesstelsel zou gelden in heel Nederland, dat wil zeggen ook op de openbare lichamen in het Caribisch deel van Nederland (Bonaire, Sint-Eustatius en Saba). In onze steekproef zaten geen respondenten uit deze eilanden. Omdat de politieke cultuur en de partijen op deze eilanden verschillen van Europees Nederland doen wij geen harde uitspraken over de mogelijke effecten van dit kiesstelsel op de samenstelling van deze eilandsraden. We kunnen hier slechts over speculeren geïnformeerd door de bestaande academische literatuur over deze eilanden.

Onderzoek naar de politieke cultuur op deze eilanden geeft duidelijk aan dat de kleine schaal van deze eilanden bijdraagt aan een persoonsgerichte politieke cultuur. Omdat deze eilanden zo klein zijn, is er vaak een directe persoonlijke band tussen de politici op het eiland en hun kiezers. Kiezers en kandidaten zijn lid van dezelfde familie, vriendengroep, buurt en kerkgenootschap (Veenendaal, 2015, 2017). We verwachten daarom dat een groot deel van de kiezers een kandidaatsstem uitbrengt. Immers, op deze eilanden kennen mensen de kandidaten persoonlijk. Onder het huidige kiesstelsel hebben veertien van de negentien gekozen leden van Eilandsraden een voorkeurszetel gewonnen en drie van hen zijn gekozen ondanks hun lijstpositie.

Stel dat we ervanuit gaan dat alle kiezers op deze eilanden een kandidaatsstem uitbrengen, dan zou de keuze voor stelsel 1 of 2 niet tot verschillende resultaten leiden. In beide gevallen zou het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt naar vier gaan. Stel dat het percentage dat een kandidaatsstem uitbrengt dichterbij het gemiddelde voor Europees Nederland ligt voor

gemeenteraadsverkiezingen (47%), dan doorbreken onder voorstel 1 twee personen de lijstvolgorde en onder voorstel 2 één persoon. Als dit percentage tussen de extreme van 100% en het gemiddelde van Europees Nederland ligt (op 74%), dan doorbreken er onder voorstel 1 vier personen de lijstvolgorde en onder voorstel 2, drie personen.

Tabel 14. Verkiezingsuitslag van de Eilandsraadsverkiezingen

Kiesstelsel	Kandidaatsstem	Lijstvolgorde doorbroken	
		Huidig zeteltal	Zetels onder logica Gemeentewet
Huidig	n.v.t.	3	4
Voorstel 1	100%	4	6
	74%	4	6
	47%	2	4
Voorstel 2	100%	4	6
	74%	3	2
	47%	1	1

Per 2027 zullen de zetels van de eilandsraden worden uitgebreid. Zij vallen dan onder een vergelijkbaar regime als de zetels in de gemeenteraad. Het aantal zetels verdubbelt dan min-of-meer (19 voor Bonaire, en 9 voor zowel Saba als St.-Eustatius). Tabel 14 toont ook in welke mate dan de lijstvolgorde doorbroken wordt. Het aantal kandidaten dat onder het huidige regime de lijstvolgorde doorbreekt zou dan 4 zijn. Dat is in absolute zin meer dan met het huidige zetelaantal maar in relatieve zin gaat dit van één op zes (16%) naar één op negen (11%). Datzelfde zien we voor beide voorstellen. Dat zijn dus meer doorbrekers in absolute zin maar minder dan in relatieve zin. De meeste kandidaten die veel stemmen krijgen, halen met grotere eilandsraden op basis van de lijstvolgorde een zetel.

Tegelijkertijd is het zo dat een heel klein aantal stemmen de doorslag kan geven. Het is in dit licht misschien bijzonder relevant om op te merken dat de wetgever in de kieswet al heeft vastgesteld dat in kleine gemeenten in Nederland en voor het kiescollege voor de Caribisch Nederland de kiesdrempel 50% is, juist om te voorkomen dat een persoon met een relatief klein aantal stemmen gekozen kan worden.

Tabel 15. Gemiddelde positie en aantal stemmen per verkiezing van gekozen kandidaten

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Positie	Stemmen	Positie	Stemmen	Positie	Stemmen
EP2019	2.92	66,929	3.00	66,488	2.35	559,29
GR2022	3.13	323	3.50	331	2.77	299
PS2019	3.45	3,869	3.84	3,972	3.25	3,709
TK2021	9.32	15,530	12.92	16,664	9.93	15,549
WS2019	2.38	4,164	2.69	4,289	2.21	3,761

Bij het gemiddelde aantal stemmen is het aantal stemmen op de lijsttrekker bij deze tabel buiten beschouwing gelaten.

6.7 Gemiddelde positie en aantal stemmen

In tabel 15 is de gemiddelde positie en het gemiddeld aantal stemmen opgenomen van gekozen kandidaten, uitgesplitst naar de verschillende verkiezingen. Dit geeft weer in welke mate in beide varianten persoonlijke stemmen en lijstpositie ertoe doet. We zien dat bij voorstel 2 kandidaten gemiddeld vanaf een iets hogere positie op de lijst worden verkozen, en dat het gemiddeld aantal stemmen dat die kandidaten hebben behaald wat lager ligt, in vergelijking met het huidige stelsel. Vergelijken we voorstel 1 met het huidige kiesstelsel, dan is dat beeld juist omgedraaid: een iets hogere positie en iets meer stemmen.

In de voorgaande secties hebben we de resultaten telkens sterk samengevat, omdat zeker voor de lagere niveaus anders de gepresenteerde gegevens lastig te interpreteren zouden zijn. Dit laat echter niet de exacte uitwerking van de stelsels zien, wanneer het aankomt op welke kandidaten precies verkozen worden. Daarom is in appendix 9.9 voor de Tweede Kamerverkiezing een overzicht gegeven van alle gekozen kandidaten onder de verschillende varianten, om een beter beeld te schetsen van de effecten van de stelsels.

6.8 De rol van fractiegrootte bij voorstel 1 en 2

In bovenstaande analyses komt een duidelijk patroon naar voren wanneer we de twee voorstellen met het huidige kiesstelsel vergelijken. Bij voorstel 1, waarbij de lijstzetels eerst verdeeld worden is er een behoorlijke toename van het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt. Bij voorstel 2, waarbij de kandidaatszetels eerst verdeeld worden, neemt het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt af. De enige uitzondering hierop is de verkiezing van de Tweede Kamer, waarbij dit voorstel een soort van tussenvariant blijkt te zijn.

Dit is een gevolg van een verschil in de gemiddelde fractiegrootte tussen de verschillende niveaus, en hoe voorkeurstemmen over het algemeen verdeeld zijn over kandidaten. Figuur 1 toont het gemiddelde percentage voorkeurstemmen³⁵ op kandidaten afhankelijk van hun plek op de lijst.³⁶ Het laat voor verkiezingen op alle niveaus hetzelfde patroon zien: de eerste kandidaat haalt veruit de meeste stemmen, ook kandidaten op positie 2 en 3 halen nog relatief veel stemmen, maar daarna vlakt de lijn snel af en is er nog maar een beperkt verschil tussen het aantal stemmen dat kandidaten halen. De zwarte lijnen in figuur 1 tonen telkens het gemiddelde aantal zetels dat een partij (bij dat type verkiezing) haalt.

Houd hierbij in het achterhoofd dat bij de Tweede Kamerverkiezingen en de gemeenteraadsverkiezingen de helft van de kiezers een kandidaatsstem uitbrengt. Bij de Provinciale Staten- en de Europees Parlementsverkiezingen ligt dit onder de 40% en bij het waterschap op 33%.

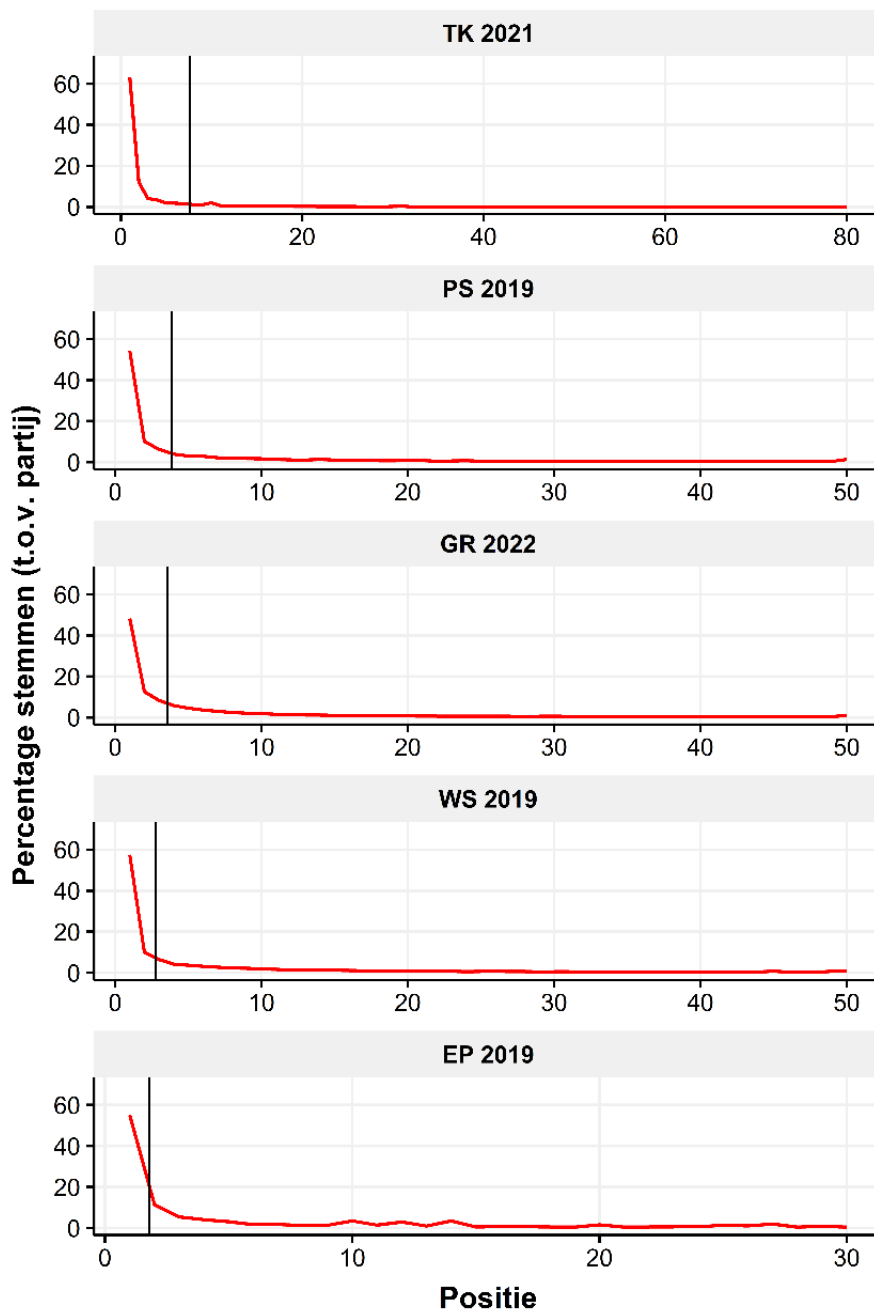
Omdat de fracties voor het Europees Parlement, het waterschap, de Provinciale Staten en de gemeenteraad vrij klein zijn (twee á drie zetels), worden er bij veel partijen maar één of twee zetels op basis van kandidaatsstemmen toegewezen. Wanneer, bij deze kleine partijen, eerst de kandidaatszetels verdeeld worden (zoals in voorstel 2) gaan deze dus vrijwel uitsluitend naar de lijsttrekker waarna de kandidaten vervolgens op volgorde van de lijst worden verkozen. Wanneer eerst de lijstzetels verdeeld worden (voorstel 1) komen die terecht bij de kandidaten die de meeste kandidaatsstemmen hebben verkregen. Wanneer vervolgens de kandidaatszetels

³⁵ Ten opzichte van het totaal aantal stemmen op de partij waarvoor de kandidaat op de lijst staat.

³⁶ We kijken naar het aandeel in plaats van het aantal omdat in dat laatste geval grote partijen (in grote gemeenten) het beeld sterk bepalen.

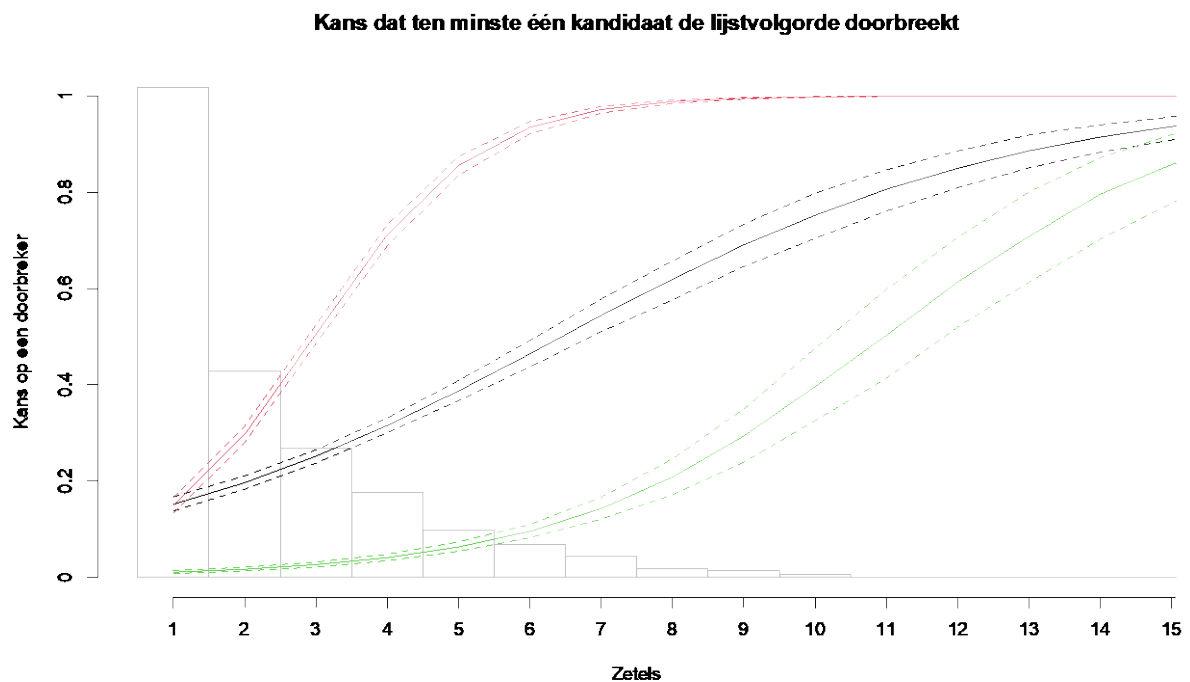
verdeeld worden, is de kans groter dat een kandidaat lager op de lijst (dat is dan in vergelijking met de kandidaten op positie 1 en 2, de grootsten van de kleintjes) die zetel weet te bemachtigen. Dit verklaart waarom er bij voorstel 2 nog maar zo weinig kandidaten de lijstvolgorde doorbreken, en waarom de Tweede Kamer hierop een uitzondering is. Omdat daar nog een aantal grotere fracties in zitten, is het hierboven geschetste effect minder sterk. Ook als de kandidaatszetels daar eerst verdeeld worden gaan die zetels eerst naar de kandidaten boven aan de lijst, maar er blijven nog zetels over om te verdelen onder de kandidaten die in de rangordering van voorkeurstemmen op plek 4 of 5 staan. En dus heeft een lager geplaatste kandidaat nog steeds een kans om toch op persoonlijke titel verkozen te worden.

Figuur 1: Aandeel stemmen op kandidaten met verschillende lijstposities

Figuur 2 toont dit patroon: het laat zien wat de kans dat er ten minste één kandidaat gekozen wordt ondanks diens lijstpositie onder het huidige kiesstelsel (zwart), Voorstel 1 (rood) en Voorstel 2 (groen). Onder het huidige kiesstelsel neemt de kans op een lijstdoorbreker toe met het aantal zetels, maar met één zetel is dit al één op zeven. De kans dat er één doorbreker is, is bij zeven zetels groter dan dat dat niet gebeurt. Bij veertien zetels is de kans groter dan 90%. Onder kiesstelsel 1 is de kans op een doorbreker bij één zetel even groot als onder het huidige kiesstelsel. Bij drie zetels is de kans groter dat dit wél gebeurt dan dat dit niet gebeurt. Bij zes zetels is de kans op een doorbreker 90%. Onder kiesstelsel 2 is de kans op een doorbreker bij één zetel slechts 1%. Pas bij 11 zetels is de kans dat er ten minste één kandidaat ondanks diens lijstvolgorde gekozen wordt, groter dan 50%.

Figuur 2: Kans dat ten minste één kandidaat de lijstvolgorde doorbreekt

Zwarte lijn: Huidige kiesstelsel, rode lijn: Voorstel 1; Groene lijn Voorstel 2; histogram aantal keer dat dit zeteltal voorkomt in alle verkiezingen gecombineerd; Analyses in Appendix 9.10

Onder voorstel 2 geldt: in kleine fracties worden, zolang kiezers voorkeurstemmen uitbrengen op de hoogste kandidaten, de kandidaatszetels aan deze hooggeplaatste kandidaten toegewezen. Omdat op lagere niveaus de volksvertegenwoordigingen kleiner zijn dan de Tweede Kamer, zijn fracties hier (over het algemeen) kleiner en heeft voorstel 2 een dempend effect op het aandeel personen die gekozen zijn ondanks hun lijstpositie.

7 Conclusie

In deze conclusie geven we antwoord op onze twee centrale vragen.

1) In hoeverre is er bij kiezers, voor de verschillende vertegenwoordigende organen, behoefte aan de mogelijkheid om een lijst- dan wel kandidaatsstem te kunnen uitbrengen?

We zien onder respondenten steun voor de invoering van een lijststem: 45% respondenten is voorstander van het invoeren van een lijststem. De steun is groter onder jongeren en respondenten met een HBO- of WO-diploma. Slechts 20% van de respondenten is tegenstander. Deze tegenstand is gelijkmatig onder kiezers verdeeld. 33% van de respondenten weet niet of ze voorstander is van deze verandering. Hieronder zijn meer vrouwen en mensen met enkel een PO- of VMBO-diploma.

Ook het gebruik van een lijststem is groot: bij de Tweede Kamerverkiezingen geven drie op de acht respondenten (37%) aan een lijststem uit te brengen. Een even groot deel (36%) brengt een kandidaatsstem uit. De overige respondenten (26%) weten niet of ze een lijst- of kandidaatsstem zouden uitbrengen. Bij andere verkiezingen verwachten meer dan twee op de vijf respondenten een lijststem uit te brengen (tussen de 41 en 44%). Bij de waterschaps-, Provinciale Staten- en Europees Parlementsverkiezingen verwachten één op de vier respondenten een kandidaatsstem uit te brengen (tussen de 22 en 27%). Bij de gemeenteraadsverkiezingen is dit drie op de acht (36%).

2) Wat zijn de te verwachten gevolgen van het nieuwe kiesstelsel voor alle direct gekozen volksvertegenwoordigende organen, met name wat betreft de gekozen kandidaten?

We hebben de effecten van het kiesstelsel doorgerekend op basis van de enquête en de aanname dat het relatieve ordening van voorkeurstemmen niet anders zal zijn dan nu. We keken naar vijf recente verkiezingen (Tweede Kamer, waterschap, Provinciale Staten, gemeenteraad en Europees Parlement) en twee mogelijke uitwerkingen van de lijststem (voorstel 1: eerst lijstzetels, dan kandidaatszetel; en voorstel 2: eerst kandidaatszetels, dan lijstzetels). We hebben gekeken naar drie dimensies: het aantal gekozen kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt, het aandeel vrouwen en regionale spreiding.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen heeft de invoering van de lijststem zowel onder voorstel 1 als voorstel 2 een positief effect op het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt. Er worden meer personen gekozen worden die de lijstvolgorde doorbreken onder zowel voorstel 1 (39 personen) als voorstel 2 (11) dan onder het huidige stelsel (3).

Bij de andere vier verkiezingen, is er een groot verschil tussen de twee stelsels. Voorstel 1 leidt tot een groter aandeel mensen die de lijstvolgorde doorbreken en voorstel 2 tot een lager aandeel. Onder het huidige kiesstelsel is dat ongeveer 10% van de volksvertegenwoordigers. Onder voorstel 1 verdubbelt dit aandeel naar ongeveer 20%. Onder voorstel 2 wordt slechts 2% van de volksvertegenwoordigers gekozen ondanks de lijstvolgorde. Dit heeft te maken met de manier waarop de kiesstelsels en het aantal zetels op elkaar in werkt: als er weinig zetels te verdelen zijn, bijvoorbeeld vier, en veel stemmen gaan naar eerste twee kandidaten van de lijst, dan krijgen onder voorstel 1 deze eerste twee kandidaten de kandidatenzetels en de andere twee kandidaten wordt gekozen op basis van de lijst.

Dit heeft ook effecten voor het aandeel vrouwelijke volksvertegenwoordigers. Dit gaat er bij alle verkiezingen op vooruit onder voorstel 1: dit neemt tussen de 4 en de 15 procentpunt toe.

Onder voorstel 2 gaat dit aandeel vrouwen er bij vrijwel alle verkiezingen op achteruit (met tussen de 2 tot 8 procentpunt). De enige uitzondering hierop zijn de Tweede Kamerverkiezingen.

Als het gaat om regio zijn er geen eenduidige regionale effecten van kiesstelsel 1 en 2. Onder voorstel 1 is de verdeling van Tweede Kamerleden naar provincie iets evenrediger dan nu. Dit is niet het geval onder voorstel 2. Binnen de Provinciale Staten en de waterschappen zien we nauwelijks regionale effecten van de verschillende stelsels. Hier lijkt voorstel 1 iets beter uit te vallen voor de vertegenwoordiging van grote steden dan voorstel 2.

Waar het gaat om het effect van de lijststem op de BES-eilanden verwachten wij dat er relatief weinig gebruik gemaakt wordt van de lijststem. Dit in combinatie met het kleine aantal zetels leidt tot de verwachting dat vrijwel hetzelfde aandeel kandidaten de lijstvolgorde doorbreekt als onder het huidige kiesstelsel het geval is.

8 Literatuur

- Andeweg, R. B. (2005). The Netherlands: The Sanctity of Proportionality. In M. Gallagher & P. Mitchell (Eds.), *The Politics of Electoral Systems* (pp. 491–510). Oxford University Press.
- Nagtzaam, M. A. M. (2019). *Second-order electoral personalization. Intra-party preference voting in Belgium and the Netherlands*. Doctoral dissertation, Leiden University.
- Nagtzaam, M. A. M. (2021). *Het regionale effect bij het uitbrengen van een voorkeurstem*. Stuk Rood Vlees. <https://stukroodvlees.nl/het-regionale-effect-bij-het-uitbrengen-van-een-voorkeurstem/>
- Nagtzaam, M. A. M., & van Erkel, P. F. A. (2017). Preference votes without preference? Institutional effects on preference voting: an experiment. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 27(2), 172–191. <https://doi.org/10.1080/17457289.2016.1243542>
- Van Holsteyn, J. J. M., & Andeweg, R. B. (2010). Demoted leaders and exiled candidates: Disentangling party and person in the voter's mind. *Electoral Studies*, 29(4), 628–635.
- Van Holsteyn, J. J. M., & Andeweg, R. B. (2012). Tweede Orde Personalisering: Voorkeurstemmen in Nederland. *Res Publica*, 54(2), 163–191.
- Veenendaal, W. P. (2015). The Dutch Caribbean municipalities in comparative perspective. *Island Studies Journal*, 10(1), 15–30.
- Veenendaal, W. P. (2017). Iedereen kent iedereen: De invloed van kleinschaligheid en informele politiek op bestuur in Caribisch Nederland. *Beleid En Maatschappij*, 44(4), 259–281.

9 Appendix

9.1 Gebruik lijststem per verkiezing

Tabel A1.1: Gebruik lijststem bij Tweede Kamerverkiezing

	Ja	Nee	Weet niet	Wil niet zeggen
Allen	37%	36%	26%	2%
Geslacht				
Man	43%	35%	20%	2%
Vrouw	31%	36%	31%	2%
Leeftijd				
34-	35%	31%	32%	2%
34-50	33%	36%	29%	2%
50-65	35%	37%	26%	2%
65+	42%	37%	20%	1%
Opleidingsniveau				
PO/VMBO	32%	31%	33%	4%
MBO/HAVO/VWO	37%	35%	26%	2%
HBO/WO	39%	38%	22%	1%
Stemde op				
Lijsttrekker	44%	34%	21%	<1%
Andere kandidaat	26%	51%	22%	1%
Lijststem				
Voorstander	55%	28%	16%	<1%
Tegenstander	19%	69%	12%	<1%
Weet niet	22%	28%	48%	1%

Tabel A1.2: Gebruik lijststem bij Europees Parlementsverkiezing

	Ja	Nee	Weet niet	Wil niet zeggen
Allen	43%	27%	28%	2%
Geslacht				
Man	50%	24%	25%	2%
Vrouw	37%	29%	33%	1%
Leeftijd				
34-	37%	24%	36%	3%
34-50	40%	22%	35%	2%
50-65	42%	31%	26%	2%
65+	47%	27%	25%	<1%
Opleidingsniveau				
PO/VMBO	36%	23%	37%	4%
MBO/HAVO/VWO	43%	26%	29%	2%
HBO/WO	47%	28%	24%	<1%
Stemde op				
Lijsttrekker	61%	26%	13%	<1%
Andere kandidaat	24%	65%	12%	<1%
Lijststem				
Voorstander	62%	18%	20%	<1%
Tegenstander	29%	53%	18%	<1%
Weet niet	25%	22%	52%	<1%

Tabel A1.3: Gebruik lijststem bij Gemeenteraadsverkiezingen

	Ja	Nee	Weet niet	Wil niet zeggen
Allen	41%	36%	22%	1%
Geslacht				
Man	45%	35%	19%	1%
Vrouw	37%	37%	25%	1%
Leeftijd				
34-	40%	34%	23%	2%
34-50	40%	33%	24%	2%
50-65	41%	36%	22%	1%
65+	42%	37%	20%	<1%
Opleidingsniveau				
PO/VMBO	37%	32%	29%	2%
MBO/HAVO/VWO	41%	35%	22%	2%
HBO/WO	43%	38%	19%	<1%
Stemde op				
Lijsttrekker	53%	27%	19%	1%
Andere kandidaat	32%	44%	23%	<1%
Lijststem				
Voorstander	58%	27%	14%	<1%
Tegenstander	23%	63%	13%	<1%
Weet niet	27%	31%	42%	<1%

Tabel A1.4: Gebruik lijststem bij Provinciale Statenverkiezingen

	Ja	Nee	Weet niet	Wil niet zeggen
Allen	42%	24%	31%	3%
Geslacht				
Man	50%	23%	24%	3%
Vrouw	38%	26%	34%	2%
Leeftijd				
34-	43%	18%	34%	5%
34-50	40%	25%	32%	3%
50-65	42%	24%	32%	2%
65+	48%	27%	24%	2%
Opleidingsniveau				
PO/VMBO	35%	24%	35%	5%
MBO/HAVO/VWO	38%	22%	36%	3%
HBO/WO	48%	24%	26%	<1%
Stemde op				
Lijsttrekker	60%	23%	17%	<1%
Andere kandidaat	32%	57%	11%	<1%
Lijststem				
Voorstander	63%	15%	22%	<1%
Tegenstander	28%	53%	18%	<1%
Weet niet	27%	21%	50%	<1%

Tabel A1.5: Gebruik lijststem bij Waterschapsverkiezingen

	Ja	Nee	Weet niet	Wil niet zeggen
Allen	44%	22%	33%	1%
Geslacht				
Man	50%	21%	27%	2%
Vrouw	38%	22%	39%	1%
Leeftijd				
34-	47%	13%	39%	<1%
34-50	43%	19%	36%	2%
50-65	41%	21%	36%	2%
65+	46%	27%	26%	1%
Opleidingsniveau				
PO/VMBO	35%	28%	35%	3%
MBO/HAVO/VWO	42%	23%	33%	2%
HBO/WO	48%	20%	31%	<1%
Stemde op				
Lijsttrekker	67%	21%	12%	<1%
Andere kandidaat	22%	70%	8%	<1%
Lijststem				
Voorstander	58%	14%	28%	<1%
Tegenstander	34%	45%	21%	<1%
Weet niet	25%	20%	54%	<1%

9.2 Aandeel lijststemmen per partij

Tabel A2.1: Keuze bij Tweede Kamerverkiezingen & Lijststemmen

Partij	Lijststemmen	N
VVD	51%	324
PVV	45%	131
CDA	43%	169
D66	52%	250
GL	48%	97
SP	51%	106
PvdA	52%	143
CU	64%	59
PvdD	50%	54
50PLUS	67%	9
SGP	47%	32
DENK	75%	8
FvD	34%	44
JA21	53%	47
Volt	73%	59
BBB	45%	11
BIJ1	33%	6
Totaal	51%	1549

Tabel A2.2: Keuze bij Europees Parlementsverkiezingen & Lijststemmen

Partij	Lijststemmen	N
VVD	75%	142
PVV	56%	32
CDA	61%	94
D66	70%	61
GL	51%	89
PvdA	55%	191
CU/SGP	65%	54
PvdD	59%	32
50PLUS	58%	24
FVD	68%	59
Totaal	63%	778

Tabel A2.3: Keuze bij Gemeenteraadsverkiezingen & Lijststemmen

Partij	Lijststemmen	N
Lokaal & Regionaal	47%	374
<i>FNP</i> ^a		6
<i>PvhN</i> ^a		4
VVD	57%	173
CDA	44%	158
PvdA	59%	156
GL	57%	125
D66	63%	108
Overig christelijk	59%	80
<i>CU</i>		50
<i>SGP</i>		16
<i>Christelijke combinatielijst</i>		14
Overig links	65%	60
<i>PvdD</i>		25
<i>Volt</i>		11
<i>DENK</i>		10
<i>50PLUS</i>		7
<i>BIJ1</i>		5
<i>PP</i>		1
<i>VSP</i>		1
SP	59%	41
Progressieve combinatielijst	42%	38
Overig rechts	62%	26
<i>PVV</i>		16
<i>FVD</i>		7
<i>BVNL</i>		2
<i>JA21</i>		1
Totaal	54%	1339

^a De FNP en PvhN zijn de enige regionale partijen die door respondenten genoemd zijn. Lokale partijen die enkel deelnemen in een gemeente zijn wel meegenomen in deze totalen maar buiten beschouwing gelaten bij het weergeven van de N.

Tabel A2.4: Keuze bij Provinciale Statenverkiezingen & Lijststemmen

Partij	Lijststemmen	N
VVD	68%	181
CDA	55%	121
PvdA	67%	142
GL	68%	138
D66	71%	96
FvD	59%	80
Overig christelijk	61%	74
<i>CU</i>		50
<i>SGP</i>		23
<i>Christelijke combinatielijst</i>		1
SP	60%	83
PvdD	60%	50
PVV	64%	47
Overige partijen	66%	31
<i>50PLUS</i>		16
<i>DENK</i>		6
<i>FNP</i>		5
<i>50PLUS/PvdO</i>		3
<i>Lokaal Limburg</i>		1
Totaal	64%	1043

Tabel A2.5: Keuze bij Waterschapsverkiezingen & Lijststemmen

Partij	Lijststemmen	N
CDA	62%	97
<i>Waterbelang Limburg^a</i>		20
VVD	65%	100
PvdA	71%	85
WN	64%	58
Overige partijen	60%	79
<i>Waterschapspartijen</i>		43
<i>50PLUS</i>		21
<i>PvdD</i>		15
<i>Algemene Waterschapspartij</i>		17
<i>FNP</i>		4
Overig christelijk	62%	47
<i>ChristenUnie</i>		28
<i>SGP</i>		8
<i>Christelijke combinatielijst</i>		9
Totaal	67%	487

^a Waterbelang Limburg waren een aantal aparte regionale lijsten die deelnamen aan de Waterschapsverkiezingen in Limburg met daarop kandidaten van het CDA.

9.3 Regressie-analyses

Tabel A3.1: Analyse van Kandidaatsstemmen bij gemeenteraadsverkiezingen

Variabele	Model 1	Model 2	Model 3
Intercept	-0.13** (0.07)	-0.19 (0.21)	-0.19 (0.21)
Bevolking	-0.00 (0.00)	0.00** (0.00)	0.00** (0.00)
Partij ^a =			
D66		-0.76*** (0.26)	-0.76*** (0.26)
GL		-0.54** (0.25)	-0.54** (0.26)
Lokaal & Regionaal		-0.10 (0.19)	-0.10 (0.20)
Progressieve combinatielijst		0.19 (0.38)	0.19 (0.41)
PvdA		-0.59** (0.24)	-0.59** (0.24)
SP		-0.70* (0.36)	-0.70* (0.36)
VVD		-0.49** (0.23)	-0.49** (0.22)
Overig Christelijk		-0.50* (0.29)	-0.50* (0.29)
Overig Links		-1.00*** (0.33)	-1.00*** (0.35)
Overig Rechts		-0.78* (0.44)	-0.78* (0.42)
Provincie ^b =			
Drenthe		0.85** (0.34)	0.85** (0.36)
Flevoland		0.49 (0.37)	0.49 (0.32)
Friesland		0.81*** (0.29)	0.81*** (0.30)
Gelderland		0.33 (0.20)	0.33 (0.21)
Groningen		0.36 (0.29)	0.36 (0.37)
Limburg		0.75*** (0.26)	0.75*** (0.25)
Noord-Brabant		0.57*** (0.20)	0.57*** (0.21)
Noord-Holland		0.01 (0.20)	0.01 (0.20)
Overijssel		0.12 (0.26)	0.12 (0.26)
Utrecht		0.16 (0.25)	0.16 (0.27)
Zeeland		0.04 (0.43)	0.04 (0.41)
N	1339	1339	1339
AIC	1854	1844	1844
Model	Logistisch	Logistisch	Logistisch met geclusterde standaardfouten

^a Referentiecategorie: CDA; ^b Referentiecategorie: Zuid-Holland

Tabel A3.2: Analyse van Kandidaatsstemmen bij Provinciale Statenverkiezingen

Variabele	Model 4	Model 5
Intercept	-0.49* (0.25)	-0.49* (0.26)
Partij ^a =		
CDA	0.14 (0.28)	0.14 (0.25)
D66	-0.52* (0.31)	-0.52 (0.39)
GL	-0.43 (0.29)	-0.43 (0.35)
PvdA	-0.36 (0.28)	-0.36 (0.31)
PvdD	-0.13 (0.37)	-0.13 (0.31)
PVV	-0.19 (0.38)	-0.19 (0.30)
SP	-0.04 (0.32)	-0.04 (0.30)
VVD	-0.40 (0.27)	-0.40 (0.25)
Overig Christelijk	-0.09 (0.33)	-0.09 (0.43)
Overig niet-Christelijk	-0.33 (0.43)	-0.33 (0.38)
Provincie ^b =		
Drenthe	1.41*** (0.44)	1.41*** (0.40)
Flevoland	-0.49 (0.50)	-0.49 (0.38)
Friesland	0.43 (0.33)	0.43 (0.32)
Gelderland	0.12 (0.23)	0.12 (0.24)
Groningen	0.14 (0.32)	0.14 (0.34)
Limburg	0.37 (0.28)	0.37 (0.24)
Noord-Brabant	0.13 (0.23)	0.13 (0.29)
Noord-Holland	-0.07 (0.24)	-0.07 (0.23)
Overijssel	0.08 (0.29)	0.08 (0.32)
Utrecht	0.21 (0.29)	0.21 (0.33)
Zeeland	0.62 (0.49)	0.62 (0.56)
N	1054	1054
AIC	1392	1392
Models	Logistisch	Logistisch met geclusterde standaardfouten

^a Referentiecategorie: FVD; ^b Referentiecategorie: Zuid-Holland

Tabel A3.2: Analyse van Kandidaatsstemmen bij Waterschapsverkiezingen

Variabele	Model 6	Model 7
Intercept	-0.35 (0.42)	-0.35 (0.40)
Partij ^a =		
CDA	0.14 (0.36)	0.14 (0.32)
PvdA	-0.17 (0.38)	-0.17 (0.36)
VVD	0.05 (0.36)	0.05 (0.33)
Overig Christelijk	0.11 (0.45)	0.11 (0.40)
Overig niet-Christelijk	0.24 (0.36)	0.24 (0.30)
Waterschap =		
Aa en Maas	-0.19 (0.54)	-0.19 (0.61)
Amstel, Gooi en Vecht	-0.12 (0.25)	-0.12 (0.24)
Brabantse Delta	-0.52 (0.50)	-0.52 (0.37)
De Dommel	-0.44 (0.48)	-0.44 (0.43)
Delfland	-0.20 (0.51)	-0.20 (0.38)
Drents Overijsselse Delta	-0.10 (0.69)	-0.10 (0.48)
Friesland	-0.11 (0.49)	-0.11 (0.38)
Hunze en Aas	-0.80 (0.64)	-0.80 (0.66)
Hollandse Delta	-0.23 (0.53)	-0.23 (0.43)
Hollands Noorderkwartier	-0.46 (0.53)	-0.46 (0.54)
Limburg	-0.23 (0.53)	-0.23 (0.40)
Noordzijlvest	0.74 (0.59)	0.74 (0.55)
Rijn en IJssel	-1.36* (0.70)	-1.36* (0.64)
Rijnland	-0.34 (0.46)	-0.34 (0.42)
Rivierenland	-0.25 (0.44)	-0.25 (0.45)
Schieland en de Krimpenerwaard	-0.62 (0.49)	-0.62 (0.51)
Stichtse Rijnland	0.11 (0.50)	0.11 (0.40)
Scheldestromen	0.11 (0.65)	0.11 (0.79)
Vechtstromen	0.02 (0.54)	0.02 (0.47)
Vallei en Veluwe	-0.37 (0.48)	-0.37 (0.55)
Zuiderzeeland	-0.39 (0.64)	-0.39 (0.64)
N	485	485
AIC	674	674
Models	Logistisch	Logistisch met geclusterde standaardfouten

^a Referentiecategorie: Water Natuurlijk

9.4 Aanvullende analyses doorrekening Tweede Kamerverkiezing 2021

De in deze tabellen gepresenteerde cijfers zijn tot stand gekomen door eerst een 95% betrouwbaarheidsinterval te berekenen voor het gebruikte percentage lijststemmen, en vervolgens de verkiezingsuitslag te bepalen door de ondergrens daarvan (kolom lage schatting) en de bovengrens (kolom hoge schatting) te gebruiken om het aantal partijzetels en kandidaatszetels te bepalen, en de uitwerking daarvan op de verdeling van zetels onder kandidaten.

Tabel A4.1. Aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt o.b.v. TK21 (alternatieve scenario's)

Partij	Voorstel 1		Voorstel 2	
	Lage schatting	Hoge schatting	Lage schatting	Hoge schatting
VVD	8	8	4	4
D66	6	4	1	1
PVV	6	6	2	0
CDA	5	4	3	2
SP	3	2	1	1
PvdA	3	3	0	0
Forum voor Democratie	3	2	1	0
Groenlinks	3	3	2	1
Partij voor de Dieren	2	1	1	0
ChristenUnie	1	1	0	0
DENK	1	0	0	0
JA21	1	1	0	0
SGP	0	0	0	0
Volt	1	0	0	0
BBB	0	0	0	0
50PLUS	0	0	0	0
BIJ1	0	0	0	0
Totaal	43	35	15	9

Tabel A4.2. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en provincie o.b.v TK21
(alternatieve scenario's)

	Voorstel 1		Voorstel 2	
	Lage schatting	Hoge schatting	Lage schatting	Hoge schatting
Naar geslacht				
Vrouw	85	78	65	62
Man	65	72	85	88
Naar provincie				
Drenthe	3	3	3	3
Flevoland	1	2	2	2
Friesland	4	4	3	3
Gelderland	12	11	10	9
Groningen	8	8	5	5
Limburg	11	10	9	9
Noord-Brabant	11	11	11	12
Noord-Holland	38	38	38	38
Overijssel	9	7	6	6
Utrecht	14	13	13	13
Zeeland	2	2	1	1
Zuid-Holland	36	41	49	49
<i>Buitenland</i>	1	0	0	0
Totaal	150	150	150	150

9.5 Aanvullende analyses doorberekening Provinciale Statenverkiezingen 2019

De in deze tabellen gepresenteerde cijfers zijn tot stand gekomen door eerst een 95% betrouwbaarheidsinterval te berekenen voor het gebruikte percentage lijststemmen, en vervolgens de verkiezingsuitslag te bepalen door de ondergrens daarvan (kolom lage schatting) en de bovengrens (kolom hoge schatting) te gebruiken om het aantal partijzetels en kandidaatszetels te bepalen, en de uitwerking daarvan op de verdeling van zetels onder kandidaten.

Tabel A5.1. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en gemeentegrootte o.b.v. PS19 (lage schatting)

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	196	16	226	58	188	7
Man	303	9	272	47	309	11
Geen gegevens	71	5	72	13	73	6
Naar gemeentegrootte						
Meer dan 100.000 inwoners	224	18	224	52	219	10
Minder dan 100.000 inwoners	346	12	346	66	351	14
Totaal	570	30	570	118	570	24

Tabel A5.2. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en gemeentegrootte o.b.v. PS19 (hoge schatting)

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	196	16	211	42	183	2
Man	303	9	289	36	312	4
Geen gegevens	71	5	70	8	75	2
Naar gemeentegrootte						
Meer dan 100.000 inwoners	224	18	226	38	220	5
Minder dan 100.000 inwoners	346	12	344	48	350	3
Totaal	570	30	570	86	570	8

9.6 Aanvullende analyses doorberekening Gemeenteraadsverkiezingen 2022

De in deze tabellen gepresenteerde cijfers zijn tot stand gekomen door eerst een 95% betrouwbaarheidsinterval te berekenen voor het gebruikte percentage lijststemmen, en vervolgens de verkiezingsuitslag te bepalen door de ondergrens daarvan (kolom lage schatting) en de bovengrens (kolom hoge schatting) te gebruiken om het aantal partijzetels en kandidaatszetels te bepalen, en de uitwerking daarvan op de verdeling van zetels onder kandidaten.

Tabel A6.1. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht o.b.v. GR22 (lage schatting)

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	2978	456	3308	886	2743	153
Man	5123	404	4790	846	5342	162
Geen gegevens	136	15	139	22	152	3
Totaal	8237	875	8237	1754	8237	318

Tabel A6.2. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht o.b.v. GR22 (hoge schatting)

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	2978	456	3214	782	2681	57
Man	5123	404	4884	733	5398	67
Geen gegevens	136	15	139	18	158	2
Totaal	8237	875	8237	1533	8237	126

9.7 Aanvullende analyses doorberekening Waterschapsverkiezingen 2019

De in deze tabellen gepresenteerde cijfers zijn tot stand gekomen door eerst een 95% betrouwbaarheidsinterval te berekenen voor het gebruikte percentage lijststemmen, en vervolgens de verkiezingsuitslag te bepalen door de ondergrens daarvan (kolom lage schatting) en de bovengrens (kolom hoge schatting) te gebruiken om het aantal partijzetels en kandidaatszetels te bepalen, en de uitwerking daarvan op de verdeling van zetels onder kandidaten.

Tabel A7.1. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en gemeentegrootte o.b.v. WS19 (lage schatting)

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	143	25	182	65	139	20
Man	296	5	257	25	300	6
Geen gegevens	3	1	3	1	3	1
Naar gemeentegrootte						
Meer dan 100.000 inwoners	132	15	139	38	128	13
Minder dan 100.000 inwoners	310	16	303	53	314	14
Totaal	442	31	442	91	442	27

Tabel A7.2. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en gemeentegrootte o.b.v. WS19 (hoge schatting)

	Huidig		Voorstel 1		Voorstel 2	
	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.	Aantal	Vol.
Naar geslacht						
Vrouw	143	25	160	44	122	0
Man	296	5	279	18	317	0
Geen gegevens	3	1	3	1	3	0
Naar gemeentegrootte						
Meer dan 100.000 inwoners	132	15	132	27	125	0
Minder dan 100.000 inwoners	310	16	310	36	317	0
Totaal	442	31	442	63	442	0

9.8 Aanvullende analyses doorberekening Europees Parlementsverkiezing 2019

Tabel A8.1. Aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbreekt o.b.v. EP19 (alternatieve scenario's)

Partij	Voorstel 1		Voorstel 2	
	Lage schatting	Hoge schatting	Lage schatting	Hoge schatting
PvdA	1	1		
VVD	1	1		
CDA				
GROENLINKS	1	1		
Forum voor Democratie	1	1		
ChristenUnie-SGP				
Democraten 66	1			
50PLUS				
Partij voor de Dieren				
Totaal	5	4	0	0

Tabel A8.2. Aantal verkozen kandidaten naar geslacht en provincie o.b.v. EP19
(alternatieve scenario's)

	Voorstel 1		Voorstel 2	
	Lage schatting	Hoge schatting	Lage schatting	Hoge schatting
Naar geslacht				
Vrouw	13	12	10	10
Man	13	14	16	16
Naar provincie				
Drenthe				
Flevoland				
Friesland	1	1	1	1
Gelderland	1	1	1	1
Groningen				
Limburg	3	3	3	3
Noord-Brabant	3	3	3	3
Noord-Holland	4	3	2	2
Overijssel	2	2	2	2
Utrecht	3	3	3	3
Zeeland				
Zuid-Holland	6	7	7	7
<i>Buitenland</i>	3	3	4	4
Totaal	26	26	26	26

9.9 Gekozen kandidaten Tweede Kamerverkiezingen 2021 onder verschillende systemen

Gen = Geslacht

Pro = Provincie

Pos = Lijstposite

Stemmen = aantal stemmen verkregen bij Tweede Kamerverkiezing 2021

Voorstel 1 = Eerst verdeling lijstzetels, daarna verdeling kandidaatszetels

Voorstel 2 = Eerst verdeling kandidaatszetels, daarna verdeling lijstzetels

Voor onderstaande kolommen gaat op, indien grijs gearceerd:

LV = Indien gekozen, lijstvolgorde doorbroken

H = Gekozen onder huidige regels

G = Gekozen onder voorstel x

K = Gekozen door middel van een kandidaatszetels

Tabel A9.1. Gekozen kandidaten bij de Tweede Kamerverkiezingen 2021 onder verschillende systemen

Kandidaat	Gen	Pro	Pos	Stemmen	LV	H	Voorstel 1		Voorstel 2	
							G	K	G	K
VVD										
Rutte	M	ZH	1	1977651						
Ark	V	ZH	2	73125						
Hermans	V	NH	3	24115						
Becker	V	ZH	4	19873						
Yeşilgöz-Zegerius	V	NH	5	45630						
Wout	M	NB	6	4074						
Harbers	M	ZH	7	4438						
Vries	V	FRI	8	9146						
Wiersma	M	Utr	9	1807						
Tellegen	V	ZH	10	3600						
Aartsen	M	NB	11	5441						
Heinen	M	ZH	12	679						
Rajkowski	V	Utr	13	3246						
Kamminga	V	Gro	14	6334						
Yassini	M	Utr	15	1401						
Campen	M	Ove	16	2821						
Paul	V	NH	17	2633						
Erkens	M	Lim	18	4043						
Koerhuis	M	Ove	19	2194						
Michon-Derkzen	V	ZH	20	1654						
Valstar	M	ZH	21	4102						
Ellian	M	Fle	22	1931						
Wijngaarden	M	NH	23	879						
Groot	M	Gel	24	1093						
Hil	V	Zee	25	3543						
Minhas	M	ZH	26	699						
Tielen	V	Utr	27	2127						
Kort	M	NB	28	5714						

Tabel A9.1. Gekozen kandidaten bij de Tweede Kamerverkiezingen 2021 onder verschillende systemen

Kandidaat	Gen	Pro	Pos	Stemmen	LV	H	Voorstel 1		Voorstel 2	
							G	K	G	K
Heerema	M	NH	29	2119						
Brekelmans	M	NB	30	1539						
Strien	M	NH	31	463						
Woude	V	ZH	32	2312						
Idsinga	M	NH	33	483						
Neef	M	NB	34	928						
Regterschot	V	Lim	36	7418						
Strolenberg	M	Dre	38	4743						
Haverkort	M	Gel	40	1876						
Verbree	V	ZH	42	4771						
Bijenhof	V	Ove	48	3397						
Koebrugge	V	Gro	58	2058						
Lambers	M	Lim	67	1754						
Weijden	M	NB	80	4116						
PVV										
Wilders	M	ZH	1	1004605						
Agema	V	ZH	2	65995						
Markuszower	M	NH	3	1245						
Jong	M	ZH	4	1991						
Maeijer	V	ZH	5	2709						
Kops	M	Gel	6	1128						
Bosma	M	NH	7	22781						
Dijck	M	ZH	8	466						
Helder	V	Lim	9	3458						
Madlener	M	ZH	10	532						
Fritsma	M	ZH	11	264						
Weerdenburg	V	NH	12	840						
Graus	M	Lim	13	1194						
Graaf	M	ZH	14	515						
Mulder	M	Ove	15	799						
Beertema	M	ZH	16	456						
Roon	M	Gel	17	520						
Faber	V	Gel	18	1057						
Aalst	M	Ove	19	807						
Moinat	V	NH	23	871						
Winter	V	ZH	24	1022						
Kammen	V	NB	46	1015						
Aardema	M	FRI	47	831						
CDA										
Hoekstra	M	NH	1	437240						
Omtzigt	M	Ove	2	342472						
Kuik	V	Gro	3	32945						
Dijk	V	NB	4	16851						
Knops	M	Lim	5	8881						
Heerma	M	NH	6	1393						

Tabel A9.1. Gekozen kandidaten bij de Tweede Kamerverkiezingen 2021 onder verschillende systemen

Kandidaat	Gen	Pro	Pos	Stemmen	LV	H	Voorstel 1		Voorstel 2	
							G	K	G	K
Keijzer	V	NH	7	18031						
Mulder	V	Dre	8	5736						
Molen	M	FRI	9	3955						
Werner	V	NH	10	7133						
Geurts	M	Gel	11	4282						
Palland-Mulder	V	Ove	12	3990						
Peters	M	NB	13	2029						
Boswijk	M	Utr	14	1603						
Amhaouch	M	Lim	15	3060						
Vedder-Monaster	V	Dre	23	9377						
Helvert	M	Lim	25	15212						
Beemsterboer	M	NH	28	6275						
Dam	M	ZH	47	9360						
D66										
Kaag	V	ZH	1	1237897						
Jetten	M	Gel	2	45771						
Bergkamp	V	NH	3	29613						
Paternotte	M	ZH	4	6685						
Sjoerdsma	M	ZH	5	4929						
Belhaj	V	ZH	6	15414						
Weyenberg	M	ZH	7	1290						
Groot	M	NH	8	4856						
Werf	V	ZH	9	13935						
Boucke	M	ZH	10	3518						
Meenen	M	ZH	11	1692						
Vijlbrief	M	ZH	12	947						
Laan	V	ZH	13	10489						
Sneller	M	ZH	14	933						
Paulusma	V	Gro	15	14933						
Boulakjar	M	NB	16	2875						
Kat	V	NH	17	15620						
Smeets	M	NH	18	2039						
Raemakers	M	Lim	19	9699						
Wuite	V	NH	20	15898						
Hagen	V	Utr	21	24485						
Ginneken	V	NH	22	10969						
Hammelburg	M	NH	23	841						
Jong	M	FRI	24	2280						
Dekker-Abdulaziz	V	Utr	28	7806						
Breugel	V	NH	32	15004						
Nunnely	V	ZH	33	6146						
Dolle	V	Gel	35	4120						
Lust	V	NH	46	7009						
GroenLinks										
Klaver	M	ZH	1	227982						

Tabel A9.1. Gekozen kandidaten bij de Tweede Kamerverkiezingen 2021 onder verschillende systemen

Kandidaat	Gen	Pro	Pos	Stemmen	LV	H	Voorstel 1		Voorstel 2	
							G	K	G	K
Jonge van Ellemeet	V	Utr	2	70978						
Lee	M	NH	3	3173						
Bromet	V	NH	4	23666						
Maatoug	V	ZH	5	19392						
Snels	M	Utr	6	2969						
Bouchallikh	V	NH	9	27038						
Westerveld	V	Gel	10	33172						
Bennett	V	Gro	18	16712						
SP										
Marijnissen	V	NB	1	416690						
Leijten	V	NH	2	143924						
Alkaya	M	NH	3	4470						
Nispen	M	NB	4	2264						
Hijink	M	Utr	5	1489						
Beckerman	V	Gro	6	11049						
Kwint	M	NH	7	3252						
Kent	M	ZH	8	599						
Dijk	M	Utr	9	1338						
Biharie	V	Gel	11	5953						
Roemer	M	NB	50	2550						
PvdA										
Ploumen	V	NH	1	401880						
Arib	V	NH	2	52493						
Nijboer	M	Gro	3	23512						
Kuiken	V	NB	4	19543						
Piri	V	ZH	5	6330						
Thijssen	M	NH	6	2666						
Kathmann	V	ZH	7	4780						
Dijk	M	NH	8	2053						
Hoop	M	FRI	9	10092						
Mutluer	V	NH	10	4896						
Brand	V	Gel	15	6549						
Oomen	V	Zee	20	6757						
ChristenUnie										
Segers	M	Utr	1	238225						
Schouten	V	ZH	2	47008						
Bikker	V	ZH	3	8519						
Ceder	M	NH	4	10318						
Grinwis	M	ZH	5	1240						
Graaf	V	Gro	6	11497						
PvdD										
Ouwehand	V	ZH	1	282525						
Teunissen	V	ZH	2	15323						
Vestering	V	Fle	3	6992						

Tabel A9.1. Gekozen kandidaten bij de Tweede Kamerverkiezingen 2021 onder verschillende systemen

Kandidaat	Gen	Pro	Pos	Stemmen	LV	H	Voorstel 1		Voorstel 2	
							G	K	G	K
Wassenberg	M	Lim	4	7128						
Raan	M	NH	5	3464						
Esch	V	Utr	6	14744						
Akerboom	V	NH	7	10103						
Kostić	V	NH	12	10013						
50Plus										
Haan	V	Utr	1	80533						
SGP										
Staij	M	ZH	1	193605						
Stoffer	M	Gel	2	4690						
Bisschop	M	Utr	3	4263						
DENK										
Azarkan	M	Gel	1	107212						
Kuzu	M	ZH	2	70374						
Baarle	M	ZH	3	2449						
Carrilho	V	NH	6	5839						
Forum voor democratie										
Baudet	M	NH	1	245323						
Haga	M	NH	2	241193						
Ephraim	M	NH	3	989						
Smolders	M	NB	4	5344						
Kerseboom	V	Lim	5	7025						
Meijeren	M	ZH	6	602						
Jansen	M	ZH	7	4331						
Houwelingen	M	ZH	8	430						
Kok	M	Gel	11	3316						
Koopmans-van der Veen	V	FRI	22	2121						
BIJ1										
Simons	V	NH	1	58068						
JA21										
Eerdmans	M	ZH	1	197637						
Pouw-Verweij	V	Utr	2	16302						
Eppink	M	ZH	3	2966						
Nanninga	V	NH	30	11396						
VOLT										
Dassen	M	NH	1	135272						
Gündoğan	V	NH	2	41352						
Boutkan	M	ZH	3	2783						
Koekkoek	V	Utr	4	37093						
BBB										
Plas	V	Ove	1	56205						

9.10 Kans dat ten minste één kandidaat de lijstvolgorde doorbreekt

Tabel A10.1. Kans dat ten minste één kandidaat de lijstvolgorde doorbreekt

Model	8	9	10
Kiesstelsel	Huidig	Stelsel 1	Stelsel 2
Intercept	-2.04*** (0.08)	-2.63*** (0.11)	-4.96*** (0.20)
Zetels	0.32*** (0.02)	0.88*** (0.04)	0.45*** (0.03)
AIC	3274	3077	915
N	3011	3011	3011

9.11 Overwegingen om een kandidaats- of lijststem uit te brengen

De gerapporteerde cijfers in deze bijlage betreffen percentages.

Tabel A11.1. Overwegingen om bij Gemeenteraadsverkiezingen een lijststem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/V/MBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Ik heb geen voorkeur voor een kandidaat op de lijst	6.0	6.0	6.1	5.3	6.0	6.3	7.0	6.4	6.2	5.3
Ik ben het eens met de volgorde van kandidaten op de lijst	4.1	4.1	4.1	4.4	4.2	4.0	4.2	4.0	4.0	4.3
Ik heb niet voldoende informatie om een keuze te maken tussen kandidaten op de lijst	6.1	5.8	6.4	5.2	5.9	6.5	7.0	6.5	6.0	5.5

Tabel A11.2. Overwegingen om bij Gemeenteraadsverkiezingen een kandidaatsstem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/V/MBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Steun aan de partij	32	37	27	35	31	31	26	33	32	35
Was de beste kandidaat	14	15	14	21	11	14	13	12	11	19
Is een vrouw	16	7	25	6	16	19	23	18	17	10
Kandidaat steunt bepaalde belangen	11	11	12	13	14	8	13	11	11	11
Kandidaat uit de buurt/de regio	10	11	9	10	14	7	7	10	11	10
Ken de kandidaat persoonlijk	13	15	11	11	12	15	14	15	13	12
Was een kandidaat uit etnische minderheidsgroep	<1	<1	<1	<1	<1	<1	1	<1	<1	<1

Tabel A11.3. Overwegingen om bij Tweede Kamerverkiezingen een lijststem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/VMBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Ik heb geen voorkeur voor een kandidaat op de lijst	6.1	6.0	6.2	5.2	6.0	6.4	6.9	6.3	6.1	5.5
Ik ben het eens met de volgorde van kandidaten op de lijst	4.3	4.3	4.4	4.4	4.4	4.2	4.1	4.5	4.0	4.5
Ik heb niet voldoende informatie om een keuze te maken tussen kandidaten op de lijst	5.9	5.7	6.2	5.1	6.0	6.2	6.8	6.2	5.8	5.5

Tabel A11.4. Overwegingen om bij Tweede Kamerverkiezingen een kandidaatsstem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/VMBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Steun aan de partij	38	44	31	38	39	36	31	36	39	40
Was de beste kandidaat	29	29	28	35	28	26	24	29	26	32
Is een vrouw	16	9	24	6	15	21	26	17	16	12
Kandidaat steunt bepaalde belangen	9	9	9	14	9	7	8	10	10	8
Kandidaat uit de buurt/de regio	3	3	3	3	3	3	3	3	4	2
Ken de kandidaat persoonlijk	>1	<1	<1	<1	<1	1	2	2	<1	<1
Was een kandidaat uit etnische minderheidsgroep	>1	<1	<1	<1	<1	<1	2	<1	<1	4

Tabel A11.5. Overwegingen om bij Provinciale Statenverkiezingen een lijststem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/VMBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Ik heb geen voorkeur voor een kandidaat op de lijst	6.2	6.0	6.4	5.1	5.9	6.7	7.4	6.4	6.3	5.6
Ik ben het eens met de volgorde van kandidaten op de lijst	4.0	3.8	4.3	4.4	4.0	3.9	4.2	3.8	3.7	4.2
Ik heb niet voldoende informatie om een keuze te maken tussen kandidaten op de lijst	6.2	5.8	6.7	4.8	6.0	6.7	7.0	6.7	6.1	5.7

Tabel A11.6. Overwegingen om bij Provinciale Statenverkiezingen een kandidaatsstem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/VMBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Steun aan de partij	57	63	48	54	55	59	54	56	58	57
Was de beste kandidaat	16	16	17	26	16	13	7	14	12	21
Is een vrouw	12	5	21	5	12	16	19	17	15	8
Kandidaat steunt bepaalde belangen	6	5	7	9	7	5	7	4	6	7
Kandidaat uit de buurt/de regio	5	6	4	3	6	5	4	8	5	4
Ken de kandidaat persoonlijk	2	2	<1	1	1	2	5	-	2	1
Was een kandidaat uit etnische minderheidsgroep	>1	-	<1	-	>1	>1	2	-	>1	-

Tabel A11.7. Overwegingen om bij Waterschapsverkiezingen een lijststem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/VMBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Ik heb geen voorkeur voor een kandidaat op de lijst	6.3	6.0	6.6	4.5	5.9	6.8	7.7	6.6	6.4	5.4
Ik ben het eens met de volgorde van kandidaten op de lijst	3.8	3.6	4.1	3.9	3.8	3.7	4.0	3.4	3.5	4.0
Ik heb niet voldoende informatie om een keuze te maken tussen kandidaten op de lijst	6.5	6.1	7.1	4.7	6.5	6.9	7.7	7.1	6.5	5.8

Tabel A11.8. Overwegingen om bij Waterschapsverkiezingen een kandidaatsstem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/VMBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Steun aan de partij	58	62	52	57	49	64	70	66	52	58
Was de beste kandidaat	15	15	14	18	17	12	7	9	14	17
Is een vrouw	7	3	13	4	9	6	7	9	12	3
Kandidaat steunt bepaalde belangen	5	5	5	4	7	3	7	4	5	5
Kandidaat uit de buurt/de regio	9	8	10	12	11	7	7	5	11	9
Ken de kandidaat persoonlijk	4	5	4	3	5	5	-	4	5	4
Was een kandidaat uit etnische minderheidsgroep	>1	-	<1	-	-	<1	-	-	<1	-

Tabel A11.9. Overwegingen om bij Europees Parlementverkiezingen een lijststem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/ VMBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Ik heb geen voorkeur voor een kandidaat op de lijst	6.3	6.0	6.6	4.5	5.9	6.8	7.7	6.6	6.4	5.4
Ik ben het eens met de volgorde van kandidaten op de lijst	3.8	3.6	4.1	3.9	3.8	3.7	4.0	3.4	3.5	4.0
Ik heb niet voldoende informatie om een keuze te maken tussen kandidaten op de lijst	6.5	6.1	7.1	4.7	6.5	6.9	7.7	7.1	6.5	5.8

Tabel A11.10. Overwegingen om bij Europees Parlementverkiezingen een kandidaatsstem uit te brengen

	Allen	Mannen	Vrouwen	PO/VMBO	HAVO/VWO/MBO	HBO/WO	34-	34-50	50-65	65+
Steun aan de partij	60	66	52	57	61	61	46	56	62	63
Was de beste kandidaat	18	18	19	25	17	16	22	17	16	19
Is een vrouw	12	7	18	4	13	14	19	18	12	9
Kandidaat steunt bepaalde belangen	6	4	7	10	4	5	8	4	5	7
Kandidaat uit de buurt/de regio	1	1	1	1	<1	2	-	2	<1	2
Ken de kandidaat persoonlijk	> 1	>1	<1	-	>1	>1	2	>1	>1	-
Was een kandidaat uit etnische minderheidsgroep	> 1	>1	<1	-	>1	>1	-	-	1	-